Turkish Studies
Economics, Finance and Politics
Volume 13/22, Summer 2018, p. 553-578
DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13691
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi
Received/Geliş: Haziran 2018 **Accepted/Kabul:** Eylül 2018
Referees/Hakemler: Prof. Dr. Mehmet KÖÇER – Prof. Dr. Davut KILIÇ

This article was checked by iThenticate.

1877-78 OSMANLI-RUS SAVAŞI ÖNCESİ ULUSLARARASI DİPLOMASİ VE SULTAN ABDÜLAZİZ'İN ÖLÜMÜ

Coşkun TOPAL - Adil CALAP***

ÖZET

1860'larda Almanya ve İtalya'dan çıkartılan Avusturya, kayıplarını telafi etmek amacıyla Osmanlı'ya yönelmişti. 1870'lerde büyük güçler arasında rekabet yoğunlaşıyordu. 1860'lı yıllarda İtalya ve Almanya'nın birer ulus devlet olarak ortaya çıkışları toprak kaybına uğrayan Viyana yönetimini Avrupa güç dengesinin zayıf devleti haline getirmişti. Fransa da 1870-71'de Almanlarla savaşından önemli kayıplar yaşamış, Avusturya gibi Fransa da Avrupa güç dengesinin zayıf bir üyesi haline dönüşmüştü. Avusturya ve Fransa'nın zayıf düşmesi ve geniş toprak kayıpları Kıta Avrupa'sında Almanya yükselen büyük bir güç haline getiriyordu. Zayıf Avusturya'nın, kendi toprak kayıplarını telafi etmek için Rusya ile birlikte Osmanlı'ya yönelmesi, dışarda bırakıldığını varsayan İngilizlerde derin kaygılara yol açıyordu. Gladstone'nun 1868'da başbakan olmasına bağlı olarak, 1856 Paris Antlaşması, 13 Mart 1871 Londra Sözleşmesi'yle işlevsizleşerek, Karadeniz silahlanmaya açıldı. İngilizler Rusya ve diğer güçlerle Osmanlı hususunda yakın ilişkiler geliştirmişler ve Babıali'yi uluslararası bir konferansla tecrit edebilecek bir siyasete odaklanmışlardı. Mithat Paşa ve arkadaşları 1856 Paris Sözleşmesine göre İngiltere'nin davrandığına, Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı duyduğuna inanarak siyaset yürütüyorlardı. Abdülaziz son aylarda Rusya ile yakın ilişkiler geliştirirken, Osmanlı Devleti içinde bir kanadın İngiltere'den beklentiler içinde olması Disraeli'nin Osmanlı'ya müdahale edebilecek siyasetini kolaylaştırabiliyordu. İngiliz hükümeti Fransa ve İtalya'yı da yanına alarak Osmanlı'ya müdahalede kendi kontrollerini güçlendirecek uluslararası bir konferans çağrısı gündeme getirecekler ve bu yoldan Rusya'nın, Avusturya'nın ve Almanya'nın İngiliz politikalarına ortak olarak davranmaya başlayacaktı. Rusya gibi, Avusturya da kendini

* Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, El-mek: coskuntopal@gumushane.edu.tr.

** Öğr. Gör. Dr., KTÜ İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü El-mek: adilcalap@ktu.edu.tr

Balkan Hıristiyanlarının doğal hamisi olarak görüyordu. İngiltere ve Fransa; Almanya, Avusturya ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde hakimiyet kurmalarına karşıydılar. 1875 Hersek ayaklanmasıyla birlikte, Konsolosluk misyonun Balkanlar'da nasıl bir göreve sahip olacağı ve kimleri temsil edeceği hakkında çıkan anlaşmazlıklar Avusturya ve Rusya arasındaki bölünmeyi açığa vurmuştu. Bosna ve Hersek'te Müslümanlarla Hristiyanlar arasında gerilimler artınca, Avusturya Başbakanı Kont Gyula Andrassy Balkanlar'ın reforma maruz kalması gerektiğini öne sürerek oluşturduğu plan 30 Aralık 1875'te Almanya, Rusya ve Avusturya tarafından Andrassy Notası olarak kabul edilmiş ve diğer güçlerin de onayına sunulmuştu. Fakat İngiltere Andrassy notasını kabul etmemişti. Osmanlı Devleti de İngiltere'nin cesaretlendirmesiyle Andrassy notasını onaylamamıştı. İngiltere Osmanlı'ya müdahale edilmesi için uluslararası bir konferansın düzenlenmesinden yanaydı; fakat üçlü ittifak İngilizlere mesafeli duruyordular. Bunun üzerine üçlü ittifak Andrassy notasında bazı düzeltmeler yaparak, notayı Berlin Memorandumu adı altında yeniden diğer güçlerin onayına sundular. İngiltere Berlin Memorandumunu da reddederek, kabul etmemesi yönünde Osmanlı Devleti'ne baskı uygulamaya başladı. Sultan Abdülaziz İngiltere'nin dayatmasını kabul etmedi ve üçlü müttefik temsilcileriyle görüşmelere devam etti. İngiltere Osmanlı'nın içişlerine müdahalede lider bir devlet olmak istiyordu. Rusya diğer güçlerle uyum içinde davranmaktan yana bir siyaset sergileyerek, Osmanlı'ya müdahalede önder bir konuma gelmek istiyordu. İngiltere yönetimi üçlü ittifakın planlarını devreden çıkartıp kendi planını uygulamaya sokabilmek amacıyla Osmanlı Devlet katmanlarında kendi nüfuzunu kullanmaya ve faaliyetlerini arttırmaya başladı. Osmanlı ile üçlü müttefik arasında ayrılıkları derinleştirip, Osmanlı'yı kendi siyasetine bağımlı hale getirmek niyetindeydi. 1876'da 29-30 Mayıs akşamı Sultan Abdülaziz tahttan düşürüldü ve yerine V. Murat geçirildi. Gözaltında tutulan Sultan Abdülaziz dört gün sonra ölü bulundu. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak üçlü ittifak Berlin Memorandumunu Osmanlı yönetimine vermekten vazgeçti. Bu gelişmeler İngiltere'nin uluslararası bir konferansı gerçekleştirmesine imkan sağlamıştı. Sultan Abdülaziz'in intihar mı ettiği, ya da bir cinayete kurban mı gittiği, o zamandan beri tartışmalıdır. Ama onun ölümü Osmanlı Devleti için büyük bir felaketin habercisiydi. Osmanlı Devlet katmanlarında yönetimle alakalı ortaya çıkan buhranlar İngiltere'nin çıkarlarına hizmet edecek şekilde sömürülmüştü. Devlet içi çatışmaları kullanan İngilizler Osmanlı'yı diğer güçlerden tecrit etmişler ve yalnızlaştırmışlardı. Osmanlı Devleti'ni kendi müdahale planına bağlamak maksadıyla, İngiltere öyle davranmaya başlamıştı ki, sanki üçlü ittifak devletlerine karşı Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruyormuş gibiydi. Bu siyaset sayesinde, İngilizler Osmanlı'nın Balkanlar'dan atılacağına ve Doğu Sorunun kendi menfaatlerine göre çözüleceğine inanıyorlardı.

Anahtar Kelimeler: Andarssy Notası, Berlin Memorandumu, Abdülaziz, Osmanlı, İngiltere

INTERNATIONAL DIPLOMACY BEFORE THE OTTOMAN RUSSIAN WAR (1877-1878) AND SULTAN ABDULAZIZ'S DEATH

ABSTRACT

Expelled from Italy and Germany 1860's, Austuria turned to the Ottoman Empire to find compensation for her losses. Towards 1870's the competition among the big Powers was intensifying. Because, the Crimean War of 1853–56 and the Italian War of 1859 shattered the traditional relations of the European balance of power. From 1871 onwards German Empire as a great power appeared to help restructure the European balance of power. The emergence of Germany as a candidate to a great power and its political alignments with Austuria and Russia triggered a process that eventually culminated in the disintegration of the European nations into an unstable balance-of-power system across the European continent. This disntegration began speeding up with the Ottoman-Russian War of 1877-78. The disntegration continued up to World War I. Due to a weakened France by Germany in the war of 1870, England was fearful before the growing power of Germany at the center of Europe. Although Germany, Austuria and Russia formed an alliance in 1872, Austuria's aspiration in the Balkans were directly opposed to those of Russia. Like Russia, Austuria considered herself a natural heiress of European Ottomans. England and France did not wish Germany, Austuria and Russia preponderating in the Ottoman Empire. However, as tensions between Christians and Muslims in Bosnia and Herzegovina began to come to a head, Count Gyula Andrássy of Austria-Hungary began to feel the need for reforms in the Balkans, and so on December 30, 1875, Austria-Hungary, Russia, and Germany proposed the Andrássy Note. England declined to favour the Andrassy Notes. England's objection to Andrassy note encouraged the Ottoman State to try to counteract joint action of the Powers. Then The triple Alliance made some amendments to the Andrassy Notes and issued it as Berlin Memorandum. Once again England refused it and put pressure over The Ottoman to follow her suit. England wanted to play a leading role in interfering with Ottoman's domestic affairs. But Sultan Abdulaziz was hesitant to accept England's imposition. Russia was willing to act in commonn with other Powers, in order to take the lead in their activities. To counteract their plans England strove to increase her prestige and influence within the executive power structure of the Ottoman State, and separate her from Russia and other rivals. In 1876, in the night between 29 and 30 May Abdulaziz was forced to abdicate in favor of Murad V, and arrested in Capa Tope, where he was found dead four days later. Subsequently the Berlin Memorandum was witheld from handing over to the Ottoman Palace. The disqualification of Berlin Memorandum paved the path for England to organize an international conference at her disposal. Whether it was a suicide or a murder has remained unknown since then. But the consequence of his death was a disaster for the Ottoman State in the coming months. England profited from this discord to keep the Ottoman isolated and separated from other Powers, as she herself established cordial relations with Russia and her other rival Powers. By this policy, England believed that they would succeed in pushing the Ottomans from Balkans with a war waged by

Russia against The Ottoman Empire, solving the Eastern Question to her advantage.

STRUCTURED ABSTRACT

With the Treaty of Kucuk Kaynarca concluded on July 21, 1774, Russia had gained the right to maintain a fleet on the Black Sea; and assigned itself vague rights of protection over the Ottoman sultan's Christian subjects throughout the Balkans. However almost eighty years later, Russians' attempt to invade the Balkans from Ottoman rule in 1853 ended in defeat in 1856. The defeat of Russians by the Western allied forces including the Ottoman Empire resulted in a treaty of 1856 according to which the region of Black Sea was neutralized banning Russia from establishing any military base. While the Treaty of Kaynarca was to be replaced by the Paris Treaty of 1856, twenty one years later War again broke out in 1877, with Russia in alliance with western powers against the Ottoman State. What was the diplomatic process in the middle of 1870s before the breaking out of the war? This research attempts to uncover the process of the diplomatic engagement among Western nations and Ottoman State just before the emergence of the war between the Ottoman and Russia on 24 April 1877.

The Western states supporting the Ottoman State in the Crimean War, had decided to actively dismember it in the middle of the 1870s. The strategy of dismantling the Ottoman by western states had been justified on the basis of naked power politics excluding all moral and legal issues. In the aftermath of Paris Treaty of 1856, the first imperial impulse of the Ottoman had been to turn inwards again. It seemed that the Ottoman administration body wanted to settle all of their legal differences with European states and then go to their daily domestic affairs. But the devolopments on international level from 1870 onwards created its own legacy that the empire needed all of Sultan Abdulaziz's determination for re-armements to meet the needs of the military race against Russia in the Black Sea, inconsistent policies of Austuria, Gladstone's and Disraeli's entriquing policies, Bismarck's tactful behaviour as a good chess player, and regionwide brutality of uprisings in Balkans, to bring the Ottoman State to the center of a great conflict.

The complicated events of 1875 may be traced back up to the middle of the 1860s. Particularly when expelled from Italy and Germany in 1860's, Austuria turned to the Ottoman Empire to find compensation for her losses. Towards 1870's the competition among the big Powers was intensifying. Because, the Crimean War of 1853–56 and the Italian War of 1859 shattered the traditional relations of the European balance of power. The balance of power from the 1860s onward underwent drastic changes that for all practical foreign policies of Great Powers reshuffled the European power structure with the contemplation of the interventionist policies in the internal affairs of the Ottoman. The decades of peaceful existence for the Ottomans with the European states including Russia since 1856 until 1877 were historically exceptional ones, in which the overwhelming sense of having a common geopolitical enemy bound together the Ottoman and some western states. The unity of action had been elusive and in question ever since the end of Franco-German War of 1871. From 1871 onwards German Empire as a great

power appeared to help restructure the European balance of power. Great Powers had pursued their contradictory common policy with respect to the Ottoman State in two ways: by increasing their own influential power within the structure of the Ottoman State, as when engaging the Ottoman and Russians in an armaments race while they were in the competitive acquisition of territory when embarking upon a policy of alliances against the Ottoman Empire. The Ottoman authority failed to comprehend that the Britain congregation was turning away from her legal and regionally strategic commitments; instead its main objective was to address its own pressing global and continental concerns. The twenty years of on-off partnership with Britain since the end of the Crimean War of 1856 had left a massive legacy: the biggest economic development in the Ottoman Empire; the security alliance against Russia; as well as cultural and intellectual intimacy of the Ottoman intelengencia for the western economic and politic progresses. But the Ottoman was not aware that the western countries in relations to the Ottoman State had turned out to become a mighty body with a hostile mind, a weakened heart and a divided soul when it comes to the question of the eastern affairs.

With Austuria having an interest in expanding towards the Ottoman territory in Balkans as a compensation for her loss in the middle of Europe, the other reason for such development was that the emergence of Germany as a candidate to a great power and its political alignments with Austuria and Russia triggered a process that eventually culminated in the disintegration of the European nations into an unstable balance-of-power system across the European continent. This disntegration began speeding up with the Ottoman-Russian War of 1877-78. The disntegration continued up to World War I. The drastic changes followed by the weakened Austuria and Fransa in the balance of power up to 1871 ended with the major weights in the disintegration process of the Ottoman Empire enabling the unstable balance of power to be having shifted from the traditional players in western and central Europe to just two European blocks.Due to a weakened France by Germany in the war of 1870, England was fearful before the growing power of Germany at the center of Europe. Although Germany, Austuria and Russia formed an alliance in 1872, Austuria's aspiration in the Balkans were directly opposed to those of Russia. Like Russia, Austuria considered herself a natural heiress of European Ottomans. England and France did not wish Germany, Austuria and Russia preponderating in the Ottoman Empire. The reactions in western countries to the uprisings in Balkans demonstrated just how little interest the states across Europe expressed in the territorial integrety and independence of the Ottoman State. Almost all of them wanted to focus more on highlighting the circumstances of the Ottoman Christians. The problem of continental divisions and divergence between western states was there before the breaking out of the uprisings in Balkans in 1875.

The disagreement between Russia and Austria on the question of the Consular mission, its purpose and the manner of its execution, revealed from the outset deep divergences in their aims, which had always divided them in the Balkans. However, as tensions between Christians and Muslims in Bosnia and Herzegovina began to come to a head, Count Gyula Andrássy of Austria-Hungary began to feel the need for reforms in the Balkans, and so on December 30, 1875, Austria-Hungary, Russia, and Germany proposed the Andrássy Note. However

England decline to favour the Andrassy Notes. England concerned about her leadership before the triple alliance in regard to the Eastern Question, and was therefore in favour of an international conference in intervening in the domestic affairs of the Ottoman State. England's objection to Andrassy note encouraged the Ottoman State to try to counteract joint action of the Powers. Then the triple Alliance made some amendments to the Andrassy Notes and issued it as Berlin Memorandum. Once again England refused it and put pressure over The Ottoman to follow her suit. England consistently was acting to play a leading role in interfering with Ottoman's domestic affairs. But Sultan Abdulaziz was hesitant to accept England's imposition while deepening diplomatic relations with the Russians. Meanwhile, Russia was willing to act in commonn with other Powers, in order to take the lead in their activities. To counteract their plans England strove to increase her prestige and influence within the executive power structure of the Ottoman State, and separate her from Russia and other rivals. In 1876, in the night between 29 and 30 May Abdulaziz was forced to abdicate in favor of Murad V, and arrested in Capa Tope, where he was found dead four days later. Subsequently the Berlin Memorandum was witheld from handing over to the Ottoman Palace. The disqualification of Berlin Memorandum paved the path for England to organize an international conference at her disposal. Whether it was a suicide or a murder has remained unknown since then. But the consequence of his death was a disaster for the Ottoman State in the coming months. The weakening of the executive power after the ousting and death of Sultan Abdulaziz and the consequent discord within the power structure of the Ottoman State assisted Britain's aim greatly. England profited from this discord to keep the Ottoman isolated and separated from other Powers, as she herself established cordial relations with Russia and her other rival Powers. To bind the Ottoman State to her secretly planned interventionist aims, Britain acted as if she were supporting the Ottoman's integrity and independence against Russia and other Powers. By this policy, England believed that they would succeed in pushing the Ottomans from Balkans with a war waged by Russia against The Ottoman Empire, solving the Eastern Question to her advantage.

Keywords: Andrassy Note, Berlin Memorandum, Abdülaziz, Ottoman, Russians, England

Giriş

1853-56 Kırım Savaşı'nın sonuçlarına bağlı olarak Karadeniz'in silahsızlandırılması Rusya'yı olumsuz etkilerken, Avusturya kontrolündeki Alman şehir devletleri birleşerek Almanya'nın büyük bir güç olmasına imkan sağlamıştı. İtalya da Avusturya'dan kopunca, Viyana yönetimi toprak kayıplarını telafi etmek maksadıyla Osmanlı'nın zayıf tarafı Balkanlar'dan faydalanacak bir stratejiye odaklandı. İngiltere'de Gladstone 1868 seçimleri sonucu iş başına gelmesiyle birlikte Almanya ile ortak faaliyetleri sonucu 1856 Paris Antlaşmasını 13 Mart 1871 Londra Sözleşmesi'yle değişikliğe maruz bırakırken, Rusya'nın Karadeniz'de silahlanmasını engelleyen uluslararası güç birliğinin yerini, Osmanlı'ya müdahale edilecek yeni bir ittifak süreci almıştı. Bu çalışmada 1872'de ortaya çıkan Almanya, Avusturya ve Rusya ittifakının İngiltere tarafından nasıl dengelenmeye çalışıldığı incelenirken, 1870-1'te Almanlarla savaşta Fransa'nın

zayıf bir güce dönüşmesinden dolayı, Almanya'yı dengeleyecek şekilde İngilizlerin Rusya'ya yakınlaşma stratejisi analiz edilmiştir.

1870'li yılların ortasında Rusya sorunların çözümünde müzakerelere ağırlık vererek, Avrupalı güçlerle ilişkilerini daha çok ön plana çıkarmıştı. Balkan toplumları Rusya'yı kendi hamileri ve bağımsızlık hareketlerinde en büyük destekçileri olarak algılamaya devam ediyorlardı (Charles, 1958, ss.227). Balkanlar hem Avusturya'nın hem de Rusya'nın ilgi sahasındaydı. 1872'de kurulan Üçlü İttifakta Alman yönetimi Rusya ve Avusturya'nın birbirleriyle savaşmasının engelleyecek bir strateji izliyordu. Bismarck İngiltere'nin Osmanlı'ya doğru yayılmaya çalışan Rusya ile savaşmasını arzuluyordu. Rusya'nın Osmanlı'ya saldırgan bir siyaset izlemesini cesaretlendiriyordu (Cecil, 1921-32, ss.180).

Ağustos 1875'te Bosna ve Hersek'te ayaklanma ortaya çıkınca üçlü ittifak Osmanlı'nın iç işlerine müdahale edebilecek müzakereleri ön plana çıkartmıştı. Rusya; Avusturya'nın Bosna-Hersek üzerinde korumacı eğilimlere sahip olmasını kabullenmezken, İngiltere ile ortak bir siyasete yaklaşıyordu. İngiliz-Rus iş birliğini ileri bir aşamaya getireceği ve Osmanlı'ya askeri müdahaleye giden sürecin oluşabileceği hesap edilerek, İngiliz hükümeti Bosna-Hersek'in otonom kazanma fikrini kendi menfaatlerine aykırı buluyordu (Disraeli Paper, To Queen Victoria, 22 Sep 1875). Bu çalışma, İngilizlerin üçlü müttefik üyelerinden biriyle karşılıklı iş birliğini geliştirecek şekilde nasıl bir taktik uyguladığını ve bunu Osmanlı'ya nasıl yansıttığını analiz etmektedir.

1875 Balkan ayaklanmaları, Üçlü ittifakın Andrassy Notası, Berlin Memorandumu, İngiltere'nin güç dengesinde kendi kontrolü dışında gelişebilecek sürece nasıl müdahale edebildiği ve Osmanlı yönetimini diğer güçler karşısında nasıl tecrit edebilecek bir siyasete odaklandığı; açıklanmaya çalışılmıştır. İngilizlerin Osmanlı'ya geniş bir koalisyonla müdahale edebilmeleri için uluslararası bir konferansın düzenlenme sürecini nasıl hayata geçirdikleri Osmanlı Devleti'nin geleceğine bağlı olarak ele alınmıştır. Reformların uygulanmasına karşı çıkan Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa'nın uluslararası diplomasideki gelişmelere bağlı olarak Osmanlı yürütme organını nasıl etkilemeye çalıştıkları ve bu süreci hangi dış dinamiklerin belirlemeye çalıştığı sergilenmiştir. Osmanlı Devleti'nde üçlü ittifakla uzlaşmaya çalışan Abdülaziz'in ve İngilizlere güvenerek her türlü uzlaşmayı tehlikeli bir gelişme olarak gören Mithat Paşa ve arkadaşlarının ortaya koymaya çalıştıkları siyasetin büyük güç ilişkilerinde neyi ifade ettiği açıklanmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devlet'inde birbirine aykırı iki siyasi akımı İngilizlerin nasıl analiz ettiği ve bundan hangi amaçlar doğrultusunda faydalanmaya çalıştıkları incelenerek, Abdülaziz'in düşürüldüğü ve öldüğü şartlar büyük güç ilişkileri kapsamında yeniden gözden geçirildi.

Avrupa Güç Dengesinde Üç İmparatorluk Koalisyonu ve İngiltere

1853-56 Kırım Savaşı ve sonuçları Avrupa kıtasında Avusturya'nın kontrolü altındaki Alman şehir devletlerin Prusya önderliğinde birleşerek Almanya'nın büyük bir güç olarak ortaya çıkmasına kaynaklık etmişti. İngiltere ve Fransa'nın çabalarıyla İtalya da Avusturya'dan kopmuştu. Avusturya'nın toprak kayıplarına bağlı olarak zayıflaması, İngiltere'yi Rusya'ya yakınlaştırmaya başlamıştı. Gladstone 1868 seçimleri sonucu iş başına gelmesiyle birlikte İngiltere'nin Osmanlı'ya dönük geleneksel toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığına saygı duyan politikasından uzaklaşmıştı. İngiltere ve Almanya'nın yoğun faaliyetleri sonucu 1856 Paris Antlaşması, 13 Mart 1871 Londra Sözleşmesi'yle işlevsizleşmişti; Karadeniz'in silahlanmaya açılması neticesinde Osmanlı'nın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının korunması ilkesi önemini yitirmişti. 1860'lı yıllarda İtalya ve Almanya'nın birer ulus devlet olarak ortaya çıkışları Avusturya'nın toprak kaybıyla gerçekleşmişti; İngiltere ve Almanya'nın çabaları sayesinde Rusya'nın beklentilerine göre düzenlenen 13 Mart 1871 Londra Antlaşması 1856 Paris Antlaşması'nı önemli oranda işlevsizleştirmişti. 1871 Londra Antlaşması Karadeniz'de Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında karşılıklı bir silahlanma başlatmıştı. Rusya güney Beserabia'yı geri almaya, Balkanları kontrol altına almak gibi amaçlara odaklandı. Rus Devlet temsilcileri Avrupalı güçlere taviz vermeden, Balkan Slavların Osmanlı Devleti'ne karşı çok

rahat harekete geçirileceğini varsayıyordu. İstanbul Rus Büyükelçisi General Ignatiev, "*Avusturya ve Osmanlı'ya karşı esas silahımız Avusturya ve Osmanlı Slavlarıdır*" diyordu (Charles, 1958, ss.228). Fakat Rusya'nın Balkanlara yayılma planları Avusturya'nın beklentileriyle çatışma içindeydi. 1860'lı yıllarda Alman ve İtalyan şehir devletlerini kaybeden Avusturya da kaybettiği toprakları telafi etmek maksadıyla Balkanlara odaklanmıştı. Rusya ve Avusturya arasında Balkanlar üstüne yoğun bir rekabet yaşanıyordu. Bismarck'ın çabalarıyla, Almanya, Rusya ve Avusturya arasında 6 Haziran 1873'te Drei-Kaiser-Bund (Üç İmparatorluk Birliği) kuruldu. Polonya'nın denetim altında tutulmasını ve Balkanlar'da Slav meselesinden dolayı Avusturya ile Rusya'nın birbirlerine düşmanlaşmasını engellemek birliğin esas amaçları arasındaydı. Rusya geleneksel olarak Almanya'nın eski bir müttefikiydi. Avusturya; Slav toplulukların yaşadığı Balkanlar'da Rusya ile düşmanlaşma süreci yaşarken, Alman yönetimi tarafından durdurulmuş ve Rusya ile müttefik olması sağlanmıştı. Alman lideri Prens Bismark'la yakın dostluğu bulunan Avusturya Başbakanı Kont Andrassy Almanya ile müttefikliğin güçlü bir destekçisiydi (Calap, 2018, ss.177).

1870'li yılların ortasında Rus Dışişleri Bakanı Prens Gorchakov dış politikada Avrupa güç denge ilkelerine göre hareket ediyordu. Sorunların çözümünde müzakereler ve konferanslar ön plandaydı. Avrupalı güçlerle ilişkilerini daha çok ön plana çıkarmıştı. Balkan toplumları Rusya'yı kendi hamileri ve bağımsızlık hareketlerinde en büyük destekçileri olarak algılamaya devam ediyorlardı (Charles, 1958, ss.227). Balkanlarda muhtemel ayaklanmada Pan-Slavcı unsurların önemli rolü olacaktı. Örgütlü bir güç olarak Pan-Slavcılık uluslararası politikada etkisini gösteriyordu. Sırbistan ve Karabağ Pan-Slavcılığın mayalandığı bir bölgeye dönüşmüş, Bosna ve Hırvatistan'ı etkisi altına almıştı (Cecil, 1921-1932, ss.70). Hem Rusya hem de Avusturya ilişkilerinde Prens Bismark kendini arka planda tutuyordu (Sontag, 1933, ss.3, 57). Rusya ve Avusturya'nın birbirleriyle savaşmasının engellenmesi ve birbirleriyle iyi geçinmesi Almanya'nın temel stratejisiydi. İngiltere'nin Osmanlı'ya doğru yayılmaya çalışan Rusya ile savaşmasını arzuluyordu. Osmanlı- Rus savaşını teşvik edilmesini isteyen güçler arasındaydı. Bismark özel yazışmalarında Osmanlı- Rus savaşının teşvik edilmesinde kaçınılmaz olarak görülen büyük bir felaketten Almanya ve Avusturya'nın yakasını sıyırmasının önemli olduğunu ifade ediyordu (Calap, 2018, ss.180). Bismark, Avusturya-Rus çatışmasını ve aralarında patlak verebilecek muhtemel bir savaşı engellemenin çıkış kapısı olarak Osmanlı Balkanlarını görüyordu. Avusturya-Rus gerilimi çatışmalara dönüşürse, Galiçya'nın Ruslar tarafından işgali edileceğinden korkuyordu.[1] Avusturya ise Doğu meselesinde İngiltere ile ortak davranma yanlısıydı. Kuzey müttefikliği kurulunca, Rusya bu ilişkiler üzerinden Avusturya'yı Osmanlı'ya karşı entrikalı bir diplomasi izlemeye teşvik ediyordu. Avusturya'nın geleneksel siyaseti Osmanlı Devleti'ni rahatsız etme ve zayıflatma temeline dayanırdı. Avusturya hükümetini temsil eden Kont Andrassy, Rusya'ya güvenmezken, Osmanlı'ya da düşmanca duygular beslemiyordu (gençliğinde Macar mültecisi olarak Osmanlı'ya sığınmıştı). Avusturya'nın geleneksel çıkarları adına ve Almanya'nın yönlendirmesiyle Rusya ile müttefik olmuş, Balkanların karıştırılmasına dolaylı destek sunmuştu (Calap, 2018, ss.183). İngiltere'yle ilişkileri gittikçe iyileşen Rusya Balkanlar'da açık bir saldırganlığa yönelerek, Avusturya'yı da kendi stratejisine ortak etmeye çalışıyordu. Bu durumdan rahatsız olan Avusturya İmparatoru, Mayıs 1874'te İngiliz diplomatlara Doğu Meselesinde Osmanlı hükümetiyle kötü olmak istemediğini, ama Rusya'nın ısrarlı baskıları altında kaldığını söylemişti. Andrassy, Balkan topluluklarının yarı-barbar olduğunu, uygarlaşmalarında Avusturya ve Osmanlı'nın ortak çalışma planlarından söz ediyordu(Elliot, ss.202-204). Viyana açısından Balkanlar'da Rus hakimiyeti kabul edilemezdi. Rusya başkentinde saldırgan bir siyasette ısrar eden Ortodoks din adamlarının baskısına Pan-Slavcı unsurlar ilave olmuştu (Cecil, 1921-1932, ss.78).

Londra hükümeti; Avusturya'nın Rusya ile birlikte Osmanlı'ya ait Balkan topraklarını kendi aralarında bölüşeceklerini, Almanya'nın ise Fransa'nın toparlanmasını engellemeye çalışacağı

[1] Reminiscences, vol. II, s.228- 231

varsayıyordu. Avrupa güç dengesinde İngiltere'nin prestijine ağır bir darbe vurulmasından korkuluyordu (DP, Lady Bradford, 6 Sep. 1875; Zetland, 1929, ss.279). Balkanlar'da patlak verebilecek geniş çaplı isyanların siyasal sonuçlarını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendiremeyebilirdi. 1871'de Fransa'nın Almanya tarafından yenilmesinden sonra, Avrupa güç dengesinde Fransa zayıflamış, Almanya daha güçlü hale gelmişti; İngiltere'nin dış politikada manevra alanı daralmıştı. İngilizler eğer Üç İmparator Birliği ile birlikte hareket etmezlerse, onlar İngiltere olmadan davranacaklardı. Disraeli, "*Böyle bir durumu İngiltere kabul edemez*" diyordu (Zetland, 1929, ss.304, 380).

6 Şubat 1873 yılındaki konuşmasında Başbakan Disraeli takip edeceği politikayı açık bir şekilde ortaya koymuştu: Doğu Meselesinde mutlaka güç kullanılmalıydı; bu meselenin Osmanlı'yı içeren kısmını savaşla, rakip güçleri içeren kısmıyla da şiddeti içermeyen ama savaş tehdidiyle hareket eden bir diplomasiyle çözüme kavuşturulacağına inanıyordu. Disraeli'nin Rus başkentine gönderdiği mesajın açıklığı Aberdeen'in 1853-56 Kırım Savaşı'nda yaptığı yanlışların tekrarlanmayacağını gösteriyordu: "*Elimizdeki belgelere göre konuşursak, 1850'li yılların başında Rusların ilk niyeti açık bir diplomasiyle düzenlenseydi, Kırım savaşı asla yaşanmayacaktı*" diyordu (Hansard, 6 Feb. 1873). Şubat 1874'te Disraeli ikinci defa İngiltere başbakanı seçilmişti. 1875'e gelinirken İngiliz yönetiminde Rusya'nın Hindistan'ı işgale kalkışacağına dair korkular sona ermek üzereydi. İngiliz Savunma Bakanı, Hindistan yöneticisine, "*Rusya'nın Hindistan'ı işgal edeceğine dair inancın bir kuruntu olduğuna ben de inanıyorum. Ama Afganistan'ı bizim üzerimize sürme faaliyetlerinden hiç şüphe etmiyorum"* diye yazmıştı (Cecil, 1921-1932, ss.70). İngilizlerin Rus yönetimiyle diplomatik faaliyetler üzerinden anlaşmasında Afganistan tampon bir devlet rolü oynayacaktı. Bu devletle yakınlaşma üzerinden İngiltere-Rusya iş birliği gelişmeye başlamıştı, Hindistan sınırları tehlikeli sayılacak gelişmelerden uzak tutuluyordu. Bu süreçte Salisbury, Rusya'ya karşı tehdit anlamına gelebilecek bütün eylemlerden ve tartışmalardan sakınılması hususunda İngiliz yönetimini sürekli uyarıyordu (Calap, 2018, ss.184).

Üç imparator arasında inşa edilmiş müttefikliğin dağıtılması ve gizli bir İngiliz-Rus müttefikliğinin geliştirilmesi Disraeli'nin dış politikadaki esas stratejisiydi. 1874 Mayıs'ında Rus çarının kızıyla Edinburgh Dükü'nün evlenmesi sonucu İngiliz-Rus ilişkileri hızla iyileşmişti. Düğün partileri hem kraliçe Victoria'nın yaşadığı Windsor kalesinde hem de Londra'da düzenlendi. Rus Çarı en önemli bir misafir olarak ağırlanmıştı. İngilizler Rusya'ya ebedi düşmanları olarak muamele etmemiştiler. Başbakan Disraeli Rus Londra Büyükelçisi Kont Shuvalov'u evinde sık sık ziyaret ediyordu. Hersek' te ayaklanma başladığı zaman, Disraeli Rus büyükelçisi ile Londra gece kulüplerinde, salonlarında sık sık bir araya gelmiş, yoğun bir fikir alışverişi içine girmişti. Kont'la ilişkilerindeki samimiyetin ileri bir aşamasını simgeleyecek şekilde, '*Şuvalo*v' ismini '*Şu'* diye çağırıyordu (Calap, 2018, ss.186).

Nisan 1875'te Alman Şansolyesi Fransa'yı yeni bir savaşla tehdit etmişti. İngilizler yeni bir Alman-Fransız savaşından Almanların daha güçlü olarak çıkmasından ve Avrupa güç dengesinde öneminin iyice artmasından endişeliydiler. Disraeli'nin 1875 Mayıs'ın ilk haftasında Derby'ye gönderdiği bir mektupta Rusya ile hatta Avusturya ve İtalya ile müttefik olabileceklerini yazmıştı (Buckle, 1926, ss.391-392). Kont Shuvalov, Çar'a yeni bir Anglo-Rus müttefikliğinin kurulması için Disraeli'nin yaptığı teklifi bildirdi. Rusya ile İngiltere'nin iş birliği sonuç vermişti. Alman yönetimi Fransa'ya dönük saldırgan siyasetinde geri adım atmak zorunda kalmıştı (DP, Lady Chesterfield, 5 May 1875). Bismark'ın geri adım atmaya zorlanması sadece İngiltere'nin prestijini yenilemekle kalmayacak, ayrıca Almanya'ya karşı Anglo-Rus iş birliği ve dayanışmasını da genişletecekti (DP, Chesterfield, 15 June. 1875; DP, 18 June 1875).

Balkanlar'da Ayaklanmalar

İngiliz-Rus yakınlaşması sonucu Almanya'nın Fransa'ya karşı uzlaşmacı bir siyaset izlemeye zorlandığı koşullar altında, Haziran 1875 başında, güney Hersek'te Hristiyanlar

Osmanlı'ya karşı ayaklandılar (Hardinge, 1925, ss.325). Nevessin bölgesinin halkı Karadağ'a göç etmişti. Geri dönmek için yetkililerden izin istediler; Osmanlı Valisi de geri dönmelerini onaylamıştı. Fakat geri döndüklerinden kısa bir süre sonra, baskıya maruz kaldıklarını ileri sürerek ayaklandılar. Komşularını da tehdit yoluyla kendilerine katılmaya zorluyorlardı. Mostar'da Osmanlı yetkililerin sorunların görüşülmesi teklifini reddetmişlerdi (Calap, 2018, ss.183). İsyan bölgesi Hersek'te Metcovich'teydi. İsyanı durdurmak için baskıcı önlemlere başvurmadan önce, Osmanlı idarecileri halkı sakinleştirmeye çalıştılar (National Archive (NA), 428/39). Viyana ve Rus Çarı Karadağ Prensini ayaklanmada destekledilerler. Osmanlı Devleti'nin ayaklanmaya müdahalesi durumunda isyancılara açık askeri ve lojistik desteğin verilmeye devam edileceği Viyana'da kabul görmüş bir politikaydı (Derby, 1875, ss.234). Karadağ'dan isyancılar gizlice silah ve para desteği alıyor ve Avusturya bayrakları taşıyorlardı (NA, 424, vol. 39). Patlak veren ayaklanma Üçlü Kuzey İmparatorluk Müttefikliğin yol açtığı bir sonuca bağlanmıştı (Elliot, 1922, ss.206). İngiliz İstanbul Büyükelçisi Henry Elliot ayaklanmanın sorumlusu olarak doğrudan Avusturya'yı işaret ediyordu (Derby, 1875, ss.240).

İngiliz Dışişleri Bakanı Derby "*Rusya ve Avusturya tarafından desteklenmediği sürece, ayaklanmanın başarıya ulaşması imkansızdır*" diyordu (Derby, 1875, ss.234). Disraeli'ye göre de eğer Avusturya gelişmelere müdahale etmezse, ayaklanma Osmanlı Devleti tarafından kolayca bastırılacaktı. Benzer düşünceleri Sultan Abdülaziz de dile getirmişti (DP, To Bratford, 20 Agu. 1875). Ayaklanma bölgesinden sorumlu Osmanlı valisi, isyanın bastırılmasında ihtiyaç duyduğu birkaç yüz askeri Babıali'den talep etmişti. Ama Avusturya ve Rus Büyükelçileri ayaklanmaya fazla önem vermemesi yönünde Babıali'ye sürekli telkinde bulunuyorlardı. Ayaklanma haberleri Batı başkentlerine yayıldığında, Osmanlı Devleti'nin söz verdiği reformları gerçekleştirmediği fikri tekrar gündeme gelmişti. Avrupalı güçlerin müdahalesi ve rızası olmadan Osmanlı'da köklü değişimlerin yapılamayacağına inanılıyordu (**Calap, 2018, ss. Argyll, 1879, ss.130).**

İngiltere-Rusya Görüşmeleri ve Üçlü İttifak

1875 Haziran ortasına doğru Bosna ve Hersek'te ayaklanmalar bütün şiddetiyle devam ederken, İngiliz Başbakan Disraeli 13 Haziran'da Rus Londra Büyükelçisi Sholov'la birlikte bir davete katılmış, birlikte yemek yemişler, içki içmişler ve eğlenmişlerdi. Bayan Chesterfield'e yazdığı bir mektupta Rus Büyükelçisini övüyordu: "*Kont Shuvalov ile çok iyi anlaşıyorum; iyi görünümlü ve akıllı birisi"* (Zetland, 1929, s.257). İngiltere Başbakanı Rus Büyükelçisi'ne neden değer veriyor ve zamanını neden onunla birlikte geçiriyordu? İngiltere'nin dışlandığı endişesi İngilizleri 1872'den beri kaygılandırıyordu. Disraeli, 1872'de şunları yazmıştı: "*Üç Kuzeyli güçle birlikte hareket etmediğimiz sürece, ülkemizin uluslararası gelişmelerde dengeyi bulması imkansızdır. (...) Yakın gelecekte Fransa'nın askeri bir güç olarak ortaya çıkması mümkün gözükmüyor. Er ya da geç Osmanlı Müslümanları Avrupa dışına püskürtülecektir*" (DP, Bradford, 24 Aug. 1875).

Alman yönetimi çok istese bile, Osmanlı'nın bölüşülmesinde İngiltere ile Rusların karşı karşıya getirilmesinin artık mümkün olamayacağı öne sürülüyordu. Başbakan Disraeli'ye göre, 1853'te Rusya İstanbul'u işgal etmeyeceğinin mesajını açık şekilde verebilseydi, 1854'te Kırım savaşından kaçınılacak ve Osmanlı imparatorluğuyla ilgili paylaşım sorunları diplomasiyle çözülebilecekti (Kebbel, 1882, s.523-535).

Hersek bölgesi sakinleşmedi. Ağustos 1875'te Bosnalı Sırplar tekrar ayaklandı (DP, Ralph Disraeli 7 Sep 1875). Ağustos'un ortasına doğru, ayaklanma Bosna'nın kuzeyine kadar yayılmıştı (Hardinge, 1925, ss.325). Hersek'te isyan artıyor ve yayılıyordu. Osmanlı kaynaklarına göre isyana Dalmaçya, Sırbistan ve Karadağ'dan destek yağıyordu (NA, 428/39). Bir iç savaş havası iki eyalete kadar uzanmıştı (Cecil, 1921-32, ss.70). Dış İşleri Bakanı Derby bu ayaklanma hakkında şöyle yazmıştı: "*Ayaklanmacılar köyleri yakıyorlar, silahsız insanları öldürüyorlardı. Belli ki ayaklanmacılar bu işi yapacak şekilde iyi silahlanmışlardı; fakat devletle çatışmaktan*

kaçınıyorlardı" (Hardinge, 1925, ss.326). Bosna- Hersek'te Hıristiyanların ayaklanmaları bütün Balkanlara yayılırken, Osmanlı Devleti'nin ekonomik açıdan iflası ilan edilmişti.

İsyanların bastırılması hususunda Osmanlı açısından dış desteklere güvenilmesinin tehlikeli sonuçları söz konusuydu. Kendi iç sorunlarında Avrupalı güçlere bağımlı olması riskli bir gelişmeydi. Kendisine yardımcı olunması talebinden dolayı, Avrupalı güçlerin, Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmesine meşru bir zemin sağlanabilirdi. 12 Ağustos 1875'te İngiliz Dışişleri Bakanı Elliot'a gönderdiği mesajda, "*Osmanlı Hükümeti isyanı bastırmak için diğer güçlerin yardımını talep etmekle, gelişmelere uluslararası bir önem kazandırılıyor*" diyordu (Charles, 1958, s. 230).

Osmanlı finansal açıdan çökmesine rağmen, güçlü bir ordusu ve donanması vardı. Osmanlı karşısında isyancıların yenilmesi kaçınılmaz gözüküyordu. Avusturya'nın tarafsızlığı da uzun sürmeyecekti. Eğer Avusturya ayaklanmaya yardımcı olursa, Babıali tek başına Balkanlarda isyanları bastıramayacaktı (Calap, 2018, ss.184). Ayaklanma liderleri destek için Sırbistan ve Rusya'ya yüzlerini dönmüşlerdi. Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi General Ignatiev tarafından cesaretlendirilen Sırbistan milliyetçileri Belgrat'ta hükümetlerine çağrıda bulunmuşlar, büyük bir Sırbistan altında Balkan Sırplarının Osmanlı devletine karşı yardıma gitmesini talep etmişlerdi (Kinross, 1977, ss.509). Rus Dışişleri Bakanı Prens Gorchakov'a göre, Balkan ayaklanmasının arkasında Almanya'nın kışkırtmaları vardı. Rusya ve Avusturya yönetimleri Sırp Prensi Milan'a tarafsız kalması çağrısında bulundular; Karadağ müdahale etmedikçe, Sırbistan yönetimi, Rusya ve Avusturya'nın çağrısına uyacağını açıkladı (Charles, 1958, ss.229). Rus yönetimi Sırbistan'ın saldırganlığını onaylamayacağını resmi olarak ilan etmesine rağmen, Büyükelçilikleri ve konsoloslukları karşıt yöndeki çabaların içindeydiler (Charles, 1958, s. 230).

Osmanlı'ya Müdahalede Andrassy Notası

1856 Paris Anlaşmasından beri Batılı devletler, Osmanlı'da reformların yapılma sürecine ortak şekilde müdahale ediyorlardı. İsyancılara karşı da resmi bir sorumluluk üstlenmişler, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahaleyi de facto bir hale getirmişlerdi (Charles, 1958, ss.139). Ortak davranan üç devlet, İngiltere'yle iş birliğine dönük bir siyaset izliyordular (Calap, 2018, ss.184). Ağustos 1875'te Bosna ve Hersek'in otonom sorunu ortaya atılmıştı. Andrassy; Bosna-Hersek'in otonomu halinde Sırbistan'a ve Güney Slav hareketlerine tehlikeli bir taviz verileceğini hesap ediyordu. Rusya; Avusturya'nın Bosna-Hersek üzerinde korumacı eğilimlere sahip olmasını kabullenmiyordu. İngiliz-Rus iş birliğini ileri bir aşamaya getireceği hesap edilerek, Disraeli ve Derby de Bosna-Hersek'in otonom kazanma fikrini kendi menfaatlerine aykırı bulmaya başladılar. Gerekçeleri ise Müslümanların çoğunlukta olduğu yere otonomun verilemeyeceği şeklindeydi (DP, Victoria, 22 Sep. 1875). Ama İngilizler üçlü müttefik üyelerinden biriyle aynı fikirde olacak ve karşılıklı iş birliğini geliştirecek şekilde bir taktik uygulayarak, üçlü koalisyonun zayıflamasına yol açılabileceği umuluyordu (Derby, 1875, ss.243).

Hersek'teki ayaklanma Prens Bismark'ı da etkilemişti. İsyandan ortaya çıkacak sonuçlara özel bir önemin verilmesi gerektiğini söylüyordu. Avusturya ordusunun dolaylı yoldan isyanı desteklediğini söyledi. Londra Alman Büyükelçisi Kont Münster; Osmanlı Devleti'yle alakalı bir konferansın gerçekleşmeye doğru gidildiğini ve buna şaşırmadığını belirtmişti (NA, FO, 428/39, No. 345). General Ignatev Hersek'teki isyanın sorumlusu olarak Avusturya monarşisini görüyordu. Rus Büyükelçisi Avusturya'nın ayaklanmalardaki sorumluluğuna işaret ederek Babıali'yle ilişkilerini geliştiriyordu (NA, 428/39, No. 454). Rusya ile İngiltere'nin Balkan sorunlarında aynı zeminde buluşma süreci yaşanırken, üç İmparator adına 19 Ağustos 1875'te Ignatiev, Osmanlı Devleti'ne üç gücün aracılığını kabul etmesi teklifini götürmüştü. İsyancı liderle görüşeceklerini, yönetimde ve vergilerde reformları kabul edebileceklerini açıkladı. Bu önerinin Üçlü müttefikten gelmesi İngilizleri endişelendirmişti. Sultan Abdülaziz ise teklifi kabul etmişti. İngilizler, Osmanlı ile üçlü birlik arasındaki görüşmelerden aşırı hoşnutsuzdu (DP, 1875, ss.239).

Rus, Alman ve Avusturyalı İstanbul büyükelçileri Babıali'ye, ayaklanmacılara yardımcı olmayacaklarını, sorunların çözümünde başka kanalları zorlamalarını anlatmak niyetinde olduklarını, bu nedenle bütün süreci yönlendirecek yetkilere sahip bir '*Yüksek Komisyon'* kuracaklarını, ifade etmişlerdi. İsyancıların Osmanlı Devleti'nin reform vaadine güvenmeyeceklerinin farkında olan Babıali, Avrupalı güçlerin önerilerini isyancıların arzulayacağı bir gelişme olarak değerlendirdi (Argyll, 1879, ss.137). Viyana, Berlin ve Moskova hükümetleri tarafından teklif yapıldığı halde, Fransızlar kongre sürecini destekledikleri ilan etmişlerdi. Osmanlı Devleti de İngilizleri kongrede yer almaya davet etmişti. Henry Elliot, "*İngiltere isteksiz adımlar atıyor. Ama Babıali'nin ricasında aşırıya gitmesinden dolayı, sürece dahil olmaktan başka seçeneğimiz yok*" diye yazacaktı (Argyll, 1879, ss.140).

İngiltere'nin İki Farklı Siyaseti

12 Eylül 1875'te İngiliz Konsolos Holmes ve diğer ülke temsilcilikleri isyancılarla görüşmüşlerdi. Fakat Osmanlı kuvvetleriyle isyancılar arasında karşılıklı çatışmalar yaşanmıştı. İsyancılar, Avrupalı güçlerin müdahale etmelerini talep ediyorlardı (Argyll, 1879, ss.147-148). Kurulun Üçlü İttifak adına Osmanlı'yla görüşmesi, isyancılara uluslararası yeni bir anlam yükleyecekti. 23 Eylül 1875'te Kurul'un İstanbul ziyareti başarısızlığa uğramıştı (NA, 195, vol.1061). Ayaklanma liderleri 24 Eylül 1875'te Batılı güçlerin Osmanlı Devleti'ne doğrudan bir müdahalede bulunma çağrısı yaptılar. Sırbistan Prensi Kuzey Güçlerin isyancılara destek hususunda Sırbistan ve Karadağ'ı engelleyecek siyasete başvurmamasını talep ediyordu. Paris Sözleşmesi'ne taraf devletler arasında uyuşmazlık devam ettiği sürece, Osmanlı hükümetinin reformların uygulanmasını ciddiye almamayı sürdüreceği öngörülüyordu. Osmanlı Devleti'nin büyük güçler arasındaki sürtüşmelerden faydalanmasını engellemek maksadıyla, İngiliz hükümeti Slav meselesinden dolayı Rusya ile yakın ilişkiler geliştirmeyi planlanmıştı (NA, 428/39, No.308).

İngilizler, Rusya'nın Osmanlı'ya karşı izlediği siyasette İstanbul'da iki akımı gözlemliyordu: Birinci akım, uzlaşmacı ve ılımlı çizgiyi temsil eden Mahmut Nedim Paşa tarafından temsil ediliyordu. Bu akım samimi bir şekilde reformların uygulanmasını benimsemişti; tavizlerin verilmesinde arzulu davranıyordu. Mahmut Nedim Paşa'yla General Ignatiev'in ilişkileri iyi seviyedeydi; Rus yönetimi Mahmut Nedim Paşa'nın siyasetini destekliyordu. Reformların hayata geçirilmesinde, Müslüm ve gayrı Müslümlerin gözünde, reformların bizzat Sultan ve hükümet tarafından yürütüldüğü ve onaylandığının bilinmesi önemliydi. Bu nedenle General Ignatiev Sadrazam'ın süreci yönlendirmesine tamamen izin verilmesini (de le laisser faire) öneriyordu. "*Eğer Mahmut Nedim Paşa başarısız olursa, Osmanlı'nın iç istikrarı tehlikeye girecek ve Balkanlara bağlı Avrupa barışı tamamen bozulacaktır*" deniliyordu (Calap, 2018, ss.186). Reformların uygulanmasına karşı çıkan diğer akımı ise Mithat Paşa ve Genelkurmay Başkanı Hüseyin Avni Paşa temsil ediyordu. Yabancı güçlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışmasına sert şekilde karşıydılar. Bu kesimler isyanın bastırılmasında güvenlik önlemlerine başvurulması, isyanın kaynağı olarak görülen Belgrad'ın işgal edilmesi ve oradaki isyana kaynaklık eden unsurların sert şekilde bastırılması siyasetine ağırlık verilmesinden yanaydılar. Söz verilen reformların yerine yeni bir anayasa öneriyorlardı. Eğer Balkan isyanı 1876 baharına sarkarsa, ayaklanma bütün Balkanlara yayılacaktı. Osmanlı Devleti'nde birbirine aykırı bu iki siyasi akımı yakından irdeleyen Disraeli kabinesi, isyanın yayılmasına göre tasarladığı siyaseti belliydi: Osmanlı Devleti yerine diğer Avrupalı devletlerle iş birliğini yoğunlaştıracak, sorunu uluslararası bir konferansa taşıyacak ve diğer devletlerle ortak ilkeler doğrultusunda hareket edecekti (NA, 428/39, No. 321).

Disraeli kabinesine ait beklentilerin farkında olan Rus yönetimi, Avusturya'nın Balkanlar sorununu az sayıda devletler arasında tutma ve geniş bir uluslararası sahneye taşımama siyasetine karşıydı. Avusturya kabinesi, Viyana'daki müzakerelerin bütün devletlerin katılacağı bir konferansa havale edilmesinden yana değillerdi. General Ignatev, isyan meselesini üç devlet arasındaki görüşmelerden çıkartıp, uluslararası sahaya yaymayı teşvik ediyordu. Rusya; Avusturya ordusunun

Bosna ve Hersek'i işgal etmesinden korktuğu için, üçlü müzakerelere sıcak bakmıyordu. İngilizlere göre, Rusya kadar zamanlamayı sabırla bekleyen ve zamanı geldiğinde harekete geçme iradesini gösteren başka bir devlet yoktu. Eğer Avusturya, Bosna ve Hersek'i işgal ederse, Rusya da benzer genişlikte toprakları işgal etmeye kalkışacak, bunu da Avusturya'yı dengelemek maksadıyla yaptığını iddia edecekti. Şimdilik yaşadığı en büyük zorluk Prens Bismark'ın onayını alamamaktan kaynaklanıyordu (NA, 428/39, No. 174).

Büyük Güçler ve Ayaklanma Süreci

Sultan Abdülaziz mali açıdan imparatorluğun iflas ettiğini ilan etmişti. Osmanlı yönetimine borç veren Londra City bankerleri Disraeli hükümeti üzerine baskıyı arttırdılar. 3 Kasım 1875'de Disraeli şunları yazacaktı: "*Beş hafta önce Rusya da dahil bütün büyük güçler Hersek meselesinin çözüldüğü hususunda anlaşmışlardı. Sırp Prensi bu doğrultuda bakanları değiştirmişti. Ama Osmanlı'nın bu olağanüstü iflası her şeyi tekrar alevlendirdi ve gerçekten de Avrupa'yı bir yüzyıldır meşgul eden Doğu meselesini çözme işinin bana düştüğünü cesaretle söyleyebilirim*." Beş gün sonra Osmanlı İmparatoruna beslediği hoşnutsuzluğu daha açık şekilde ifade ediyordu: "*Herkesin İmparatoru yalnız bırakmak istediği bir zamanda, Doğu meselesini çözmek bize düştü*!'' (Calap, 2018, ss.185). İngiltere Başbakanı ve Dışişleri Bakanı, 8 Kasım akşamı Başbakanlık konutunda bir araya gelmişler ve Balkanlar'daki gelişmelerden Kabine üyelerini devreden çıkartmayı kararlaştırmışlardı. Disraeli, "*Osmanlı meselesini kabinede bir daha gündeme getirmemeye karar verdik; meseleyi artık Lord Derby'le birlikte ikimiz yürüteceğiz*" diyordu (Calap, 2018, ss.186). Derby hatıralarında Disraeli'nin o günlerde hep Osmanlı Devleti işiyle meşgul olduğunu; Osmanlı'nın sonunun geldiğini vurguladığını, yazıyordu:

> **Disraeli, Osmanlı İmparatorluğu'nun tekrar nasıl doğabileceğini göremediğini, söylüyordu. Hissedarların durumunun istisnai bir olaymış gibi ele alamayacağımızı söylediğimde, benimle hemfikirdi. Osmanlı'nın iflasının İngiltere'nin Osmanlı Devleti hakkındaki bakış açısını kökten etkileyeceğine ve eski politikaların devam ettirilmesinin imkansızlığına inanıyordu** (Derby, 1875, ss.247-8).

9 Kasım 1875'te Londra Belediye Başkanı'nın düzenlediği bir akşam yemeğinde Disraeli, Osmanlı İmparatorluğundaki reformların artık beklenen sonucu vermeyeceğini, bundan sonra Osmanlı Devleti'nden umuda kapılmanın gereksizliğinden ve anlamsızlığından söz etmişti (Hardinge, 1925, ss.326). İngiliz finans çevreleri de Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından yanaydı. Başbakan'a göre, Londra Borsasında çalışanlar Bosna ve Hersek'e otonom verilmesini arzuluyorlardı. Disrael'i yaptığı başka bir açıklamasında, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının artık muhafaza edilemeyeceğini açıkça ifade ediyordu (NA, 424, vol.39). İngiliz Başbakanı, "*Osmanlının iflası sona ermekte olan bir paylaşım mücadelesini tekrar canlandırdı, bütün koşullara yeni bir anlam verdi; daha önceden hiç olmadığı kadar birçok çevrede ve bölgede hem umutları hem de korkuları yaratmıştır*" demişti. Başbakan'ın dinleyicileri Avusturya, Almanya ve Fransa Büyükelçileriydiler (The Times, 10 Nov. 1875).

Osmanlı İmparatorluk toprakların bölüşülmesini Disraeli'nin ne kadar ciddiye aldığını ortaya koyan başka gelişmeler de vardı. Sultan Abdülaziz'in finansal iflasını ona bağlı Mısır Hıdıv İsmail Paşa yönetimin iflası izlemişti. 15 Kasım 1875 günü İngilizlerin Süveyş Kanalı hisselerinin bir kısmını alma teklifine Fransa önce soğuk bakmıştı; ama Paris yönetimi Almanya'ya karşı gelecekte İngiltere'yi yanında görmek istediği için, hisselerin İngiltere'ye satışına karar verdi. Mısır Hıdıvı'nın faiz borçlarını İngiliz hükümeti üstlendi (Calap, 2018, ss.188). İstanbul ve Mısır'da finansal iflaslara bağlı olarak Londra'ya ait ticari ve politik çevrelerin bakış açısında bazı değişiklikler ortaya çıkmıştı. Disraeli, iş çevrelerinin beklentilerini siyasi olarak üstlendiklerini açıkladı. Disraeli'nin yaptığı açıklamada Osmanlı Devleti'nin geleceği üzerine yapılacak pazarlıklara dahil olma isteğinin yanı sıra, Osmanlı'nın bölüşülmesini ve bu bölüşümde İngiltere'nin yer alması gerektiğinin altı çiziliyordu. Disraeli'nin konuşması İstanbul'da kaygı ve kızgınlıkla

karşılanmıştı. Henry Elliot 15 Kasım 1875'te kendi Dışişleri Bakanı'na gönderdiği telgrafta, İngiltere'nin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü gözetmeyen konuşmasını Babıali'de şaşkınlık ve üzüntüye yol açtığını bildirmişti (NA, 428/39, No. 756). Disraeli, Osmanlı Devleti'nin muhtemel bölüşülmesi hadisesinde, hisselerin bölüşülmesiyle ilgili verilecek kararda İngiltere'nin de mutlaka bulunmasını önemli bir şart olarak gündeme getirmişti (NA, 424/39, No.756).

Osmanlı Devleti'nin idari sahadaki reformlarını aksatmaya devam etmesi halinde Avusturya, tehlikeli gelişmeleri gözeterek, Osmanlı'nın iç işlerine müdahale sürecinin harekete geçirilmesini önermişti (Argyll, 1879, ss.157). Rus yönetimi Avusturya'nın yeni bir Slav devletinin oluşumuna asla izin vermeyeceğini varsayıyordu. Çünkü yeni bir Slav devletine sınır olması halinde, kendi içindeki Slavların isyanları başlatacağından ve Slav devletiyle birlikte olmaya çalışacağından korkuyordu (NA, 428/39, No. 358). 24 Kasım 1875'te General Ignatiev Sultan Abdülaziz'le görüştü. Balkan eyaletlerinde eski vergi sisteminin adaletsizliklerin kaynağı haline gelmesinden söz etti. Abdülaziz ise reformları bir an önce hayata geçireceğini ve samimi olduğunu beyan etti. Fakat, yabancı güçlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmemesini; müdahaleyle, bağımsızlığın çiğneneceği ve bunun da Osmanlı Devleti'nin sonunu getireceğini ifade etti. İngilizlere göre, Osmanlı askerlerin Sırbistan sınırlarından geri çekilmesine karar verilmişti; Hersek'e Hristiyan kökenli bir vali yardımcısı atanacaktı (Calap, 2018, ss.190). Bu her iki karar da Hüseyin Avni Paşa çevresinin asla kabul edemeyeceği gelişmelerdi.

Pan-Slavcılar Kont İgnatiev'e güveniyorlardı. Bosna ve Hersek'teki ayaklanmanın Avusturya'nın çıkarlarına hizmet ettiği ileri sürülüyordu. Gorçahov'dan farklı olarak, Avusturya'nın bu topraklardaki hakkını pan-slavcılar tanımıyordu. Fakat Rus dışişlerinde en son sözü söylemek Çar Alexander II 'ye aitti. Rus dış politikası 1875'in sonuna doğru birbirinden farklı iki yöne doğru ilerliyordu. İngiliz hükümeti Rus diplomasinin ortaya çıkan farklı yönleri hakkında sürekli bilgilendiriliyordu. İstanbul'da İngiliz Büyükelçisi ve Rus Elçisi büyük güçlerin baskısı karşısında Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunuyorlardı. Ama Babıali üzerinde İngiltere'den çok Rusya'nın etkisi ve iş birliği giderek artması Disraeli kabinesini endişelendiriyordu (Calap, 2018, ss.190). 30 Kasım 1875'te Disraeli başka bir mektubunda Bayan Bradford'a şunları yazıyordu: "*Prens Gorchakov'la Prens Bismark Berlin'de Doğu Meselesinin nasıl çözüleceği hususunda aralarında karar verdiler. İngiltere'nin izni olmadan Osmanlı İmparatorluğunu paylaşım sorununu kendi aralarında çözeceklerini sanıyorlar! Çok eğlenceli!"* (Zetland, 1929, ss.304-380).

Disraeli'nin '*eğlenceli koşullar'* açıklamasından bir gün sonra Mithat Paşa bunalımı gündemdeydi. Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın reformların uygulanması meselesinde aşırı ileri gittiğini açıklayan Mithat Paşa, istifasını sundu (NA, 428/39, No. 504). Mithat Paşa'nın istifa etmesinden bir gün sonra Rus Dışişleri Bakanı Berlin'de Prens Bismark'la görüştü. Kont Andrassy'nin Hersek Planı'nı kabul etmişti. Sırbistan ve Karadağ'ın Hersek'teki isyana bulaşmasını engellemiş, Sultan'ın otoritesine ve onuruna saygı duymuştu; Hristiyanlar için daha pratik ve kalıcı çözümlerin sunulmasını, Sultan'ın bu hakların güvencesini vermesi için diğer güçlerce zorlanması gerektiğini bildiriyordu. İngiltere ile Rusya'nın ilişkilerinin hiç olmadığı kadar çok iyi bir aşamaya geldiğini ve karşılıklı güvenin derinleştiğini ifade etti. Doğu meselesinin çözümünde iki yol vardı: 1. Ya tamirat yapılacak, eksiklikler giderilecek; ya da bina tamamen yıkılacak ve yeni bir yapı inşa edilecekti. Eğer İngiltere ve Fransa iş birliğine hazır olurlarsa, binanın yeniden inşası projesinin hayata geçebileceğini, açıkladı (Calap, 2018, ss.192).

Mithat Paşa'nın istifasından bir hafta sonra Gorchakov, Mahmud Nedim Paşa'nın incelediği ve bazı değişiklikleri önerdiği bir önergeden söz etti. Önerge altı devlete gönderilecekmiş. Prens Gorchakov'un fikrine göre Mahmut Nedim Paşa'nın önergeyi değişikliğe uğratarak altı devletin onayına sunması, Babıali'yi reformlar konusunda daha ciddi ve sorumluca davranmaya zorlayacaktı. Gorchakov; Abdülaziz'in samimi çabalarına güvendiklerini, Sadrazam'ı takdir ettiklerini, ama Avrupalı devletlerin de reformlar hususunda daha duyarlı davranmasını beklediklerini belirtti.

Sırbistan'ı ve Karadağ'ı isyana katılmaktan geri tutmakla, Osmanlı Devleti'ni rahatlattıklarını, Sultan'ın onurunu korumak şartıyla Hristiyanlar için de bir şeyler yapılabileceğini, ifade etti. İngiliz diplomasisi Prens Gorchakov'un İstanbul hükümetinin çabalarını aşırı önemsediğini gözlemliyordu. Prens Gorchakov, Mahmut Nedim Paşa'nın baskı altında olduğunu, hassas bir dönemden geçtiğini, söyledi (NA, 428/39, No. 367). İki gün sonra Sultan Abdülaziz, Hristiyanlarla Müslümanların eşit vatandaşlık haklarına sahip olduğunu ilan eden bir ferman yayınladı (Calap, 2018, ss.191). Osmanlı-Rus yakınlaşmasını ve ona göre şekillenen reformlar sürecini yakından takip eden İngiliz yönetimi, Padişah fermanın yayınlanmasından dört gün sonra Mithat Paşa ile tekrar bağlantı kurmuştu. İngiliz Büyükelçisi, "*Bugün Mithat Paşa'yla görüştüm. İmparatorluğun bugünkü halini benimle açık açık konuştu"* diye başladığı telgrafını şöyle sürdürüyordu*: "İstifa etmesini Sadrazam'ın reformlarının yetersizliğine yordu. Sorunların esas özüne fermanın dokunmadığı gibi, yönetim mekanizmasındaki kötülüklerin üstünü de örttüğünü söyledi"* (NA, 428/39, No.832).

Andrassy Önergesi ve Büyük Güçler

Osmanlı-Rus ilişkilerinin yoğunlaştığı, İngilizlerle Mithat Paşa görüşmelerinin sıklaştığı bir dönemde, Kont Andrassy'nin önergesini kabul eden Prens Gorchakov, harekete geçmeden önce Osmanlı reformlarının gerçekleşme sürecine girmesini bekleyeceklerini açıkladı. Rusya müzakerenin yönünü tamamen Kont Andrassy'ye bırakmış haldeydi. Paris Antlaşması'yla ilgili hiçbir şeyi gündeme getirmediler. Rus hükümetinin Osmanlı yönetimi hakkında kullandığı dil ılımlı ve uzlaşmacı bir dildi (NA, 428/39, No.462).

25 Aralık 1875'te Kont Andrassy Hersek'te isyanın bastırılmasıyla alakalı bir memorandum taslağını hazırladı ve eğer Prens Gorchakov tarafından da onaylanırsa, beş gün içinde Londra'ya gönderileceğini açıkladı. Büyük devletlerin Osmanlı'nın reformları uygulamasına destek verirse, isyanın duracağını, Karadağ ve Sırbistan'ın eyleme geçmeyi durduracaklarını ifade ediyordu (Calap, 2018, ss.191). Kont Andrassy Osmanlı Viyana Büyükelçisine üç devlet arasında hemfikir olduğunu bildirdi. Rus hükümeti Osmanlı St. Petersburg Elçisine reformların mümkün olduğunca çabuk şekilde hayata geçirilmesini öneriyordu (NA, 428/39, No.824). Rus Dışişleri Bakanı Avrupa çözüm önerisi olan Andrassy planıyla uzlaşmıştı. Rusya'nın doğrudan Babıali'yle çözüm bulmasını salık veren Kont Ignatiev'in önerisi ise yürürlüğe konmamıştı. Çar II. Alexander hem Gorchakov'un hem de Ignatiev'in siyasetine mesafeliydi. Rus-Osmanlı ikili müzakerelerin Almanya ve Avusturya ile oluşturdukları müttefikliğe aykırı olduğunu açıklamıştı (Charles, 1958, ss231). Prens Bismark, Sultan'ın fermanı biraz geciktirerek yayınlamasını önermişti. Andrassy'nin hazırladığı taslak Osmanlı iç bunalımını çözme hususunda üçlü ittifakın iş birliğini gösteriyordu. İngiltere böyle bir gelişmeden rahatsızdı. Disraeli ve Dışişleri Bakanı belgeleri inceledikten sonra önlemlerin yumuşak olduğunda karar kıldılar (Calap, 2018, ss.192). Kont Andrassy, memorandumun diğer devletlere iletilmesinden önce fermanın Sultan tarafından yayınlanmayacağına dair bir güvence almıştı. Fakat ferman önce yayınlandı. Kont Andrassy'ye göre Sultan'ın fermanı kendi memorandumundan çok daha fazla liberaldi (NA, 428/39, No.369). Prens Gorchakov, Babıali'nin reformları uygulamakta zorlanacağını, isyanın önünü alamayacağını, Avrupalı devletlerin ortak davranması halinde soruna köklü çözüm geleceğine dair dileğini tekrarlamıştı (NA, 428/39, No 397).

İngiltere siyasetinde önceki hükümetlerin oluşturduğu Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak gibi geleneksel bir siyasi hattan vazgeçiliyordu (Hansard, 20 February 1877). Sultan Abdülaziz'in yayınladığı ferman; "*Eyaletlerde Hıristiyan vatandaşlarımıza saygı duyulacaktır, can ve mal güvenlikleri güvence altına alınacaktır"* diyordu. Batılı devletlere göre, Osmanlı Hükümetinin zayıflığı yayınlanan fermanda açığa vuruluyordu. 29 Aralık 1875'te Osmanlı Londra Büyükelçisi Musurus Paşa, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na çağrılarak fermanda ne demek istenildiğini daha açık bir şekilde açıklaması istendi. Musurus Paşa'nın cevabı şöyleydi: *"Sultanımızın yayınladığı ferman aslında Hatt-ı Hümayunda söz verilen reformların hayata geçemediğinin bir ifadesiydi…1839'da Gülhane Fermanıyla temelleri atılan reform paketi,*

1856 Hatt-ı Hümayun organıyla tamamlanmıştı; bu ferman ile daha mükemmel bir hale getirilmiştir" (Calap, 2018, ss.193) Avusturya, Rusya ve Almanya arasında gizli yürütülen müzakereler, *Andrassy Notası* adı altında 30 Aralık 1875'te toparlanmıştı; 1856 Paris Anlaşmasına taraf bütün devletlere Andrassy Notası iletildi. Notada 1856 Paris Anlaşmasında verilen sözlerin gerçekleşmesi talep ediliyordu (Hardinge, 1925, ss.326). Andrassy Notasının son hali İngiltere'ye 3 Ocak 1876'ta ulaştırıldı. Osmanlı Devleti'nin zor koşullara sürüklenmesi İngiliz Başbakanı'nda birtakım umutları canlandırmıştı. Bir mektupta, "*Hersek meselesi her geçen gün kötüye gidiyor. Ancak güçlü ve başarılı bir hükümet bu gibi sorunlara çözüm bulabilir. Eğer Doğu meselesini kökten çözüme bağlarsam, Tanrı'nın en hayırlı ve en değerli kulu olacağım. 'Nune dimittis! (Şimdi sonun geldi)"* diye yazmıştı (Zetland, 1929, ss. 304). Lord Salisbury, 1876'nın başında İngiltere'nin izlediği siyaseti açığa vuruyordu: "*1856 Antlaşması yapıldığı zaman, Osmanlı Devleti'nin kendini reformlarla yenileyeceğine inanılmıştı. On dokuz yıl sonra 1875'te Hersek'te İsyan patlak vermesi üzerine, 1856 Antlaşması'nın geçerli bir sonuç vermeyeceği hemen anlaşıldı. İngiltere'nin 1856'daki gibi bir tavrı Osmanlı Devleti'ne karşı sürdürmesi artık kabul edilemez"* (Hansard, 20 February 1877 vol 232). Hindistan valilik görevini yürütmüş ve Disraeli Kabinesi üyesi George Campbell ise bu siyasi tavrı şu sözleriyle teyit ediyordu: "*Osmanlı gibi barbar bir hükümete uzun süre destek verdik; Çünkü İngiliz çıkarları bunu gerektiriyordu. Bu siyasetimiz özünde adaletsiz ve ahlaksız bir siyasetti*" (Calap, 2018, ss.194). George Campell'le aynı fikirde olan Dışişleri Bakanı Derby, Andrassy planını destekliyordu. Osmanlı iflasından ve Bosna-Hersek'te yaşanan şiddetli hadiselerden sonra İngiliz kamuoyunda Osmanlı'nın yıkılmasını arzu eden eğilimler güç kazanıyordu (Derby, 1876, ss.265-6).

Osmanlı Balkan eyaletlerinde Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerin ve bölgedeki bürokratik yapıyla vergilendirme sisteminin reform edilmesini talep ediliyordu (Hardinge, 1925, ss.327). Balkanlar'da ayaklanma henüz bastırılamamıştı; kıştan dolayı çatışmalar askıya alınmıştı. Bahara doğru çatışmalar tekrar şiddetlenecekti (Argyll, 1879, ss.160). Avusturya, Almanya ve Rusya; Osmanlı yönetiminin reformları bir an önce hayata geçirmesi çağrısında bulundular. Babıali, gelişmeler hususunda isyancılardan çok bu güçleri tatmin etmeye zorlanacak koşullarda bulmuştu kendini (Argyll, 1879, ss.161).

İngiliz başbakanına göre, İstanbul'un Andrassy planını reddetmesi halinde, üçlü ittifak Osmanlı üzerinde baskısını arttırmak için İngiltere'yi kendilerine bağlayacak bir antlaşmanın içine çekeceklerdi. Bu yoldan İngiltere'nin menfaatlerine zarar verileceğini; diğer devletler karşısında tecrit edilmenin daha faydalı olabileceğini yazacaktı (DP, To Derby, 9 Jan. 1876). Kararın 18 Ocak 1876'da yapılan bakanlar kurulu toplantısında alınmasını önerdi. Diğer güçlerin planı kabul ettiği bir zamanda, İngiltere bilinçlice süreci yavaşlatıyordu. Derby, Shuvalov'la yaptığı bir toplantıda gecikmenin sebebi olarak ülke içi sorunları öne sürüyordu. Andrassy Notası İngiliz Kabinesi'ni bölmüştü. 15 Ocak 1876'da Dİsraeli ve Derby aralarındaki farkları gidermek için görüşme yaptılar. Disraeli, Palmerston geleneğine vurgu yaptı; Derby'ye, "*Osmanlı Devleti'ne müdahale meselesinde İngiltere önderlik yapmalıdır, diğer güçleri arkadan takip etmemelidir*" demişti. Diğer güçlere uluslararası bir kongre önerilecekti; Osmanlı'yı bölüşme sorununu bir konferansla çözeceklerdi (Calap, 2018, ss.197). İstanbul Hükümeti ise İngilizlere Andrassy planını desteklemesi çağrısında bulunmuştu (NA, 424, vol.40). Londra hükümeti Osmanlı'nın önerisini kabullenmiş gibi davrandı. Disraeli bir mektupta İngiltere'nin desteğini geciktirmesi sayesinde arzulanan hedefin çoktan gerçekleştirildiğini yazmıştı. Andrassy'e ait planı ağırdan alması ve tepkisini geciktirmesindeki amaç, Avrupalı büyük güçlere İngiltere'nin prestijine saygı duymalarını sağlamak ve diplomatik faaliyetlerde belirleyici konuma gelmekti. Üç imparatorluk arasındaki sürtüşmelerden faydalanacaktı; Bismark'ın, Avusturya ve Rusya'nın Balkan siyasetinden şüphelendiği, biliniyordu. Alman yönetimi ortaya çıkan Rus-Fransız yakınlaşmasından rahatsızdı. 2 Ocak 1876 da büyük elçisini Rusya ve Avusturya'nın Balkan planlarına karşı uyarmıştı; Doğu siyasetinde İngiltere ile iş birliği içinde olunması gerektiğini ve Osmanlı'nın bölüşülmesi hususunda İngilizlerin önderliğini

kabulleneceğini ifade ediyordu. Fakat Derby bu teklife açık bir onay vermekten kaçınıyordu. İki haftalık bir gecikmeden sonra Bismark'ın teklifini Disraeli kabul etmişti. İngilizler Osmanlı Devleti'nin çökeceği bir zamanın geldiğine dair bir inançla davranıyorlardı. Bir kabine üyesiyle görüşen Lord Salisbury; "*Son on iki aydır devam ettiği gibi, eğer süreç çok hızlı şekilde gerçekleşirse, önemli bir şeylerin yapılacağı zaman gelecektir. Osmanlı'dan geri kalacak bölgeler için bir tür hükümet ya da hükümetler oluşturulmak zorunda kalınacaktır*" diyordu (Calap, 2018, ss.198). Dağılacak İmparatorluğun toprakları kendi haline bırakılmayacağını ifade eden Salisbury, Osmanlı'nın yakın geleceğiyle ilgili öngörüsünü şöyle açıklıyordu:

> **Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşümü sanıldığı gibi kolay olmayacaktır. Eğer büyük güçler Osmanlı toprakları üzerine aralarında kavgaya tutuşursa, çok büyük bir savaşın felaketlerine maruz kalınacaktır. Eğer bu güçler meseleyi kavga etmeden çözerler ve paylaşımı gerçekleştirirlerse, bu defa yaşanacak paylaşımın ve kullanılacak yöntemin son derece ahlaksız olduğu ilan edilecektir** (Cecil, 1921-32, ss.80).

1876 Şubat'ın ikinci haftasından sonra Osmanlı yönetimi Andrassy planını kabul etti. Nisan sonuna doğru Andrassy planının başarısız olduğu açığa çıkmıştı (NA, 424, Vol 41). Kont Andrassy, Avrupalı devletler ortak davranırlarsa, Osmanlı'yı kendi eyaletlerinde birtakım reformları uygulamaya sokabileceğini açıklamış, bu hususta İngilizleri uyarmıştı. İngiltere diğer devletlerle ortak davranmayacağını ilan etti. İngiltere'nin Andrassy Notası'na karşı takındığı olumsuz tavrından dolayı, Osmanlı Devleti etki altına alınmıştı; diğer güçlerin Osmanlı içişlerine karışılmasına İngiltere'nin karşı çıktığı varsayılmıştı. Bu notanın ciddiye alınmaması halinde, Babıali, ortaya çıkabilecek sonuçlardan sorumlu tutulmayacağına inanıyordu (Calap, 2018, ss.198).

1876 baharında Babıali'yle isyancılar arasında barış gerçekleşebilecekti. Tam ilkeler üzerinde bir mutabakat sağlanacakken, umulmadık bir şey olmuştu; Sırbistan yönetimi Osmanlı'ya savaş ilan etmişti. Daha savaş başlar başlamaz, İngiliz hükümeti Doğu sorunuyla ilgili köklü değişiklikleri hayata geçirmeye başladı. Parlamento lideri ve Kabine üyesi Stafford Northcote, dış politikalarında ve Doğu sorununda değişiklikler olduğunu, bu değişikliklerin mevcut koşulların geçmişten farklı olmasından kaynaklandığını bildirdi. Kışın giyinilen kalın ve yünlü paltoların yaz döneminde çıkarıldığını ifade ediyordu (Calap, 2018, ss.200). İngiltere'nin Osmanlı siyasetindeki köklü değişimi yavaş yavaş açığa çıkıyordu. 1876 Mayıs'ında güney Bulgaristan'da daha geniş bir ayaklanma ortaya çıkmıştı (NA, 424, Vol 41). Batak'ta Bulgarların katliam edildiğine dair haberler İngiliz basınında 3 Mayıs 1876'da yayınlanmıştı. 8 Mayıs 1876'da Tasalonya'da Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki çatışmalar Fransız ve Alman Konsolosluk temsilcilerinin öldürülmesiyle sonuçlandı. 12 Mayıs 1876'da Mahmut Nedim Paşa Rusya'nın hizmetçisi olarak değerlendirildi ve görevden alındı. Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa tekrar eski görevlerine geri getirilmişlerdi. Mahmud Nedim Paşa'nın görevden azledilmesi Kont İgnotiev'in Osmanlı Devleti'ndeki siyasi etki sahasına çok önemli bir darbe indirmişti (RA (M)), H 7/119). Osmanlı iktidarı gittikçe İngiliz yanlısı olarak bilinen Mithat Paşa'nın eline geçiyordu. Diğer taraftan ise Mithat Paşa'nın Osmanlı yönetiminde önemli bir konuma gelmesi İngilizler için fazla bir anlam ifade etmiyordu. Bu yeni gelişmede, İngiliz yönetimi Osmanlı Devlet yapısının hızlı şekilde dağılmaya başladığı sonucunu çıkartmıştı. Disraeli, Kraliçe Victoria'ya gönderdiği mektupta Osmanlı'nın çok kötü durumda olduğunu, bir an önce savaş gemilerinin İstanbul'a gönderilmesi teklifinde bulunuyordu. Disraeli ne Osmanlı'nın savunulmasıyla ne de İstanbul'da Hıristiyanların korunmasıyla ilgileniyordu. İngiliz menfaatleri için savaş gemilerinin bir an önce İstanbul'a kadar ulaşmasını arzuluyordu (Calap, 2018, ss.202).

Berlin Memorandumu ve Babıali

Sırbistan ve Karadağ ile Osmanlı arasında düşmanlık yaşanmaya başlar başlamaz, İngilizler tüm dikkatiyle olayları yakından takip etmeye başladılar. Fransa, Almanya, İtalya, Rusya ve Avusturya ile yoğun bir iletişim kurmuştular. Diğer Avrupalı güçlerle uyum içinde olacak şekilde

Babıali'ye bazı kesin şartların sunulmasına özen gösteriliyordu. Geçici olarak Balkan eyaletlerine barışın getirilmesi yerine, Bulgaristan'da kapsayacak şekilde bütün eyaletlerde kalıcı çözümlerin sağlanabileceğine inanarak hareket ediyordular (Hansard, 08 February 1877).

Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın görevine son verildiği ve Mithat Paşa'nın iş başına getirildiği gün, 10 Mayıs 1876'da Bismarck, Gorchakov ve Andrassy, Berlin Memorandumu adı verilen başka bir çözümde uzlaştılar. Berlin Memorandumu Andrassy notasının tekrarı olmasına rağmen, Andrassy planıyla kıyaslandığında, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını daha az önemsiyordu. Osmanlı Devleti'nin yıkılan evleri tamir etmesi, geri dönecek mültecileri beslemesi, ordusunu bölgeden çekmesi ve isyancıların silahlarına karışmaması isteniyordu. Yardım meselesini başta Hıristiyan temsilcilerin olduğu kurulca yapılması ve bütün bu sürecin büyük devletlerce yakından takip edileceği ifade ediliyordu. 12 Mayıs'ta memorandum Berlin'de İtalyan, Fransız ve İngiliz elçilerine teslim edildi. Berlin Memorandumu 'nün her bir ülke temsilcisine gönderilmesinden bir gün sonra, 14 Mayıs 1876'da İtalya memoranduma tam destek verdiğini ilan etmişti. Destek meselesinde Fransa da İtalya'yı izledi (Calap, 2018, ss.2014).

Disraeli Kabinesi Berlin memorandumuyla ilgili konumunu henüz açığa vurmamıştı. 15 Mayıs 1876'da Dışişleri Bakanı Derby donanmanın Besika koyuna gitmesini emretti. Rusya'nın muhtemel bir müdahalesine karşı İngiliz donanması güç gösterisi yapacaktı. Ayrıca, Rusya'nın Osmanlı'ya saldırması halinde, İngiltere donanmasının Osmanlı Devleti'ne yardıma koşacağına dair bir inancın yerleşmesi hedefleniyordu. İngilizlerin Osmanlı'ya her şart altında arka çıkacağı bütün Avrupa basınında da yayınlanmıştı; Disraeli Kabinesi'nin Osmanlı Devleti'ni korumada kararlı olduğuna dair bir izlenim uluslararası sahada yankılanıyordu (The spectator archive, 16 September 1876, ss.15). Henry Elliot donanma komutanına telgraf çekerek, İstanbul ve Balkanlar'da Hıristiyanların katliamlara maruz kalmasının engellenmesi gerektiğini öne sürerek, savaş gemilerinin hemen Besika koyuna getirilmesini talep etti. Bir sonraki gün Londra kabinesi Taselya'ya bir, Çanakkale girişine üç ve İstanbul'a da daha küçük bir savaş gemisi gönderdi. Fransa da kendi diplomatlarını koruma gerekçesiyle savaş gemilerini Osmanlı karasularına soktu (Calap, 2018, ss.206). Sadrazam Mahmut Nedim Paşa görevdeyken İngiliz ve Fransız yönetimi Boğazlara Rus donanmasının çıkarma yapmasından korkuyordu; İstanbul'da iktidar değişikliği esnasında çabuk davranarak süreci tersine döndürdüler ve Boğazları tamamen kendi filolarının denetimi altına aldılar. Rus donanmasının Boğazlara girmesine dönük korkuları giderilmişti. Muhalefet lideri Gladstone, "*Benzer olaylar 1853'te de yaşandı. 1876'da böyle bir davranış doğrudan İngiliz donanmasının Osmanlı İmparatorluğunun yardımına koşacağına ve Rusya'ya karşı savaşa gireceğine yönelik bir izlenimi oluşturacaktır*" demişti. Gladstone'nun endişelerini giderecek şekilde İngiltere Dışişleri Bakanı gerçek durumu şöyle özetlemişti: "*İngiltere, Berlin memorandumun Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmek olduğunu çok iyi kavradı. Çıkarlarımızı hesaba katmayan öyle bir siyaseti kabul etmemiz imkansız*" (Hansard, 08 February 1877 vol 232).

Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale sürecine girdiği saptamasında bulunan Disraeli kabinesi, bu süreci kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek için harekete geçmişti. Osmanlı'nın içişlerine müdahale edilmesine karşı çıkıyor gerekçesiyle İngiliz hükümeti Osmanlı yönetiminin Andrassy sözleşmesini reddetmesine benzer yaklaşımla Berlin Memorandumun kaderi de belirlenecekti (Calap, 2018, ss.207). 16 Mayıs 1876'da Disraeli Kabinesi toplandı. Berlin Memorandumuna ilk tepkisi Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün muhafaza edilmesini talep etmek yerine, İngiltere'nin büyük devlet olarak prestijini sorgulamasıydı. Kabine tartışmasında Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığının korunması sorunu ele alınmamıştı. Tartıştıkları konu tamamen üç müttefik devletin İngiltere'yi Osmanlı'nın bölüşülmesinden dışlaması üzerineydi. Kendi aralarında bir birlik oluşturma arayışında olan bu devletlerin İngiltere, Fransa ve İtalya'yı pazarlık görüşmelerinde dışlanmalarına son verilmesi niyetiyle davranılanacaktı. Osmanlı'nın boğazına bir bıçağın dayatılması olayında Rusya, Almanya ve Avusturya'nın İngilizlerden yardım

teklifinde bulundukları, ama paylaşımda esas payı kendilerinin alacağı ileri sürülüyordu (RA (M), H 7/157). Bir başka kabine üyesi de şu konuşmayı yapmıştı: "*İngiltere artık o eski İngiltere değildir. Bize danışılma ihtiyacı bile duyulmadan bir anlaşmayı imzalamışlar ve bize postalamışlar. Bu meselelerde İngiltere Avrupalı devletlerin lideridir. Savaşın ya da barışın olup olmayacağına biz karar veririz"* (Hansard, 16 April 1877).

İngilizler Berlin Memorandumunu reddediyordular. Eğer Osmanlı yönetimi Berlin teklifini kabul ederse, Londra kabinesi bu kez uluslararası bir konferansın düzenlenmesi çağrısında bulunacaktı. Kabine üyeleri Disraeli'nin önerisini kabul etti; Berlin Memorandum teklifi reddedildi ve büyük güçlerin katılacağı uluslararası bir konferansın yapılması çağrısında bulunuldu (Calap, 2018, ss.209). Disraeli, Derby ve diğer kabine arkadaşları Berlin memorandumunu reddetmelerini uluslararası kamuoyunda haklı gösteriyorlardı. Derby siyasi tavırlarını Osmanlı Devleti'ni savunmakla ilişkilendirerek resmetmişti:

Eğer memorandumu kabullenseydik, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açılacaktı ve biz de o savaşa destek vermekle yükümlü olacaktık. Devlet olarak önerilerde bulunmaya, ikaz etmeye ve eğer gerekliyse aracılık yapmaya gayet hazırdık. Ama Babıali'ye karşı düzenlenecek askeri bir operasyonda başka ülkelerin arkasından gitmemeye kararlıydık. Başka güçlerin önderlik yaptığı bir savaş İngiltere'nin çıkarlarını tamamen yadsımak anlamına gelecekti (Hansard, 08 February 1877).

İngilizlere göre, diğer Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne savaş yapmak niyetiyle bu sözleşmeyi hazırlamışlardı. İngiltere'nin çıkarları için Berlin Memorandumunu reddetmiştiler. İngiltere, Berlin memorandum sürecine dahil olmadığı için Osmanlı Devleti, başka güçlerin kendisine sunacağı teklifleri reddetmede iyice cesaretlenmişti (Calap, 2018, ss.209). Osmanlı'ya müdahaleye kalkışılacağını öne süren Londra Kabinesi memorandumun Babıali tarafından da kabul edilmemesini teşvik ediyordu. Eğer Babıali Berlin Memorandumunu reddetse, Memorandum diplomasi dünyasında önemini tamamen kaybedeceğinden dolayı, İngilizler diğer güçleri uluslararası bir konferansta bir araya getirebilecek ve Osmanlı'ya yapılacak müdahalenin önderliğini ele alabilecekti. Bunun üzerine memorandum İngilizler tarafından Babıali'ye verilmedi. Bu olay Babıali'de Osmanlı Devleti'nin İngilizler tarafından desteklendiği görüşünü güçlendirmişti. İstanbul hükümeti 1876 Aralık ortasında düzenlenecek İstanbul Konferansı'nda diğer güçlerle ve Ruslarla uzlaşmaya yanaşmayacak ve sert bir siyasi tavır ortaya koyarak güç dengesinde tecrit olacaktı (Pearce ve Stewart, 2010, ss.152).

İngiltere'nin Memoranduma karşı çıkışında kamuoyuna yansıyan gerekçesi şuydu: Memorandumun olumsuz etkisinden dolayı Osmanlı Devleti isyan bölgelerinde askeri varlığını yoğunlaştırmaya zorlanacak ve bütün bölge anarşinin içine yuvarlanacaktı. Yabancı güçlerin donanmaları 1856 ve 1871 Antlaşmalarına aykırı davranmamalıydı, yoksa Sultan'ın otoritesi anlamsızlaşacaktı. Sultan'ın otoritesine saygı duyulmalıydı (Elliot, 1922, ss.210). İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanı bu konuyla alakalı şöyle bir demeç vermişti:

Doğu Sorununu görüşmek için bir araya gelen üç Kuzey Avrupalı güç kendi önergelerini Londra'ya gönderdiler; 48 saat içinde telgrafla İngiltere'nin onaylamasını ya da muhalefette olduğunu bir an önce bildirmesini talep ettiler. İngiltere o önergeye sadece cevap vermemekle kalmadı, ayrıca üç devletin sunduğu taslağın bir nota olarak ele alınmasını da reddetti. Onlar da önergelerini geri çektiler. Bunun üzerine ortaya çıkan koşullarda önderlik tamamen İngiltere'ye kaldı. Şüphe yok ki, Osmanlı Devleti'nin rezaletlerine ve kötülüklerine hayranlık duyacak kimseyi bulmak mümkün değildir (DP, From Ponsonby, 31 May 1876).

Deniz kuvvetleri komutanı Memorandumun kendi hükümetince reddedilmesini, Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerde tecrit edilme faaliyeti olarak yorumlamıştı. Derby ise

memorandumu reddetmelerinden dolayı İngiltere'nin diğer güçlerle ilişkilerini yoğunlaştırdığını şu sözlerle açıklamıştı: "*İngiltere'nin Avrupa çapında tecrit edildiğini varsaymak yanlıştır. Tam tersine, Avrupalı güçler hiç olmadığı kadar İngiltere'nin dış politik faaliyetlerine hürmet gösteriyorlar" (*Calap, 2018, ss.207). İngiltere'nin Berlin memorandumunu reddetmesi Osmanlı'da yeni bir dönüm noktasına işaret ediyordu. İngiliz hükümeti diğer güçlerden farklı bir strateji ortaya koyarak, Osmanlı'ya hakimiyet mücadelesinde esas aktör olarak kendini dayatırken, Osmanlı Devleti ile diğer devletler arasındaki müzakerelerin arasına girerek, Babıali'yi Batılı devletlerle ve Rusya ile ilişkilerinden uzaklaştırıyordu. Disraeli Kabinesi bu hususta muhalefetin de desteğini tamamen arkasına almıştı (Shannon, 1999, ss.162-4). Başbakan, kraliçe Victorya'ya İngiliz hükümetini artık Osmanlı Devleti'ni pazarlıklarda sadece bazı kesin koşulların yerine getirilmesi şartıyla destekleyeceklerini ve zaman geçirmeksizin Almanya ile kongreye hazırlanma ihtiyacından söz ediyordu. Muhtemel bir savaş öngörüldüğü için Osmanlı karasularında İngiliz donanmasının güçlendirilmesine karar verilmişti (DP, 16 May 1876). Andrassy notasından sonra eğer Berlin memorandumu da reddedilirse, Osmanlı Devlet mekanizması uluslararası sahada iyice yalnızlaşacaktı (Calap, 2018, ss.209). Babıali'nin Avrupalı devletlerden tecrit edilmesindeki önemli bir aşamayı işaret ediyordu bu durum.

İngiltere'nin Uluslararası Bir Konferans Planı

İngiliz hükümeti dış politikada kendi özel çıkarlarına ve prestijine dönük bir strateji uyguluyordu. Osmanlı'nın savunması meselesi sadece bu amaca hizmet edilmesi yolunda kullanma mücadelesi veriyordu. Eğer gerek duyulursa, Osmanlı'nın korunma sorunu hemen terk edilebilecekti. Bu durumu en iyi resmeden hadise donanmanın Osmanlı karasularına gönderilmesine eşlik eden diplomatik faaliyetlerdi. Disraeli Kabinesi büyük güçlerin ortak bir kongresinde ısrar ediyordu; Berlin memorandumunu reddettiklerinden sonra bu konuya dönmüştüler. İngiltere'nin bu çağrısına ilk olumlu cevabı Fransa vermişti. Bu olay diplomatik bir zafer olarak değerlendirildi; çünkü, Fransa'nın olumlu cevabının arkasında Rusya'nın olduğu varsayılıyordu (DP, To Queen Victoria, 29 May 1876). Böyle uluslararası bir konferansa çağrısıyla Almanya, Rusya ve Avusturya planına göre Osmanlı'ya müdahale planın rafa kaldırılacağı ve yerine İngiltere'nin önderlik yaptığı bir inisiyatifin alacağı hesaplanıyordu. İngiltere diğer güçleri etkilemeye çalışarak Osmanlı'nın kaderinin ne olacağına karar verecek bir strateji izliyordu. Uluslararası bir kongrenin yapılması halinde, diğer güçleri etkilemesi için, çok açık bir müdahale planı sunması gerekecekti. "Diğer güçlerle *uzlaşmacı olduğumuz kadar, stratejimizde de kararlı olursak, diğer güçler nezdinde İngiltere'nin nüfuzunu arttırırız*" deniliyordu (DP, Victoria, 29 May 1876).

Konferansta yapılacak teklifler netleştirildi. Osmanlı da statükonun muhafaza edilmesine saygı duymalıydı; ama statükonun muhafaza edilmesi olayına liberal bir yorum getirilmeliydi. Liberal bir anlayışla Osmanlı'nın korunması değerlendirildiği zaman, İngilizlerin Osmanlı topraklarında birkaç devleti oluşturmasına işaret ediliyordu. Karadağ ve Sırbistan topraklarının genişletilmesinin yeni devletlerin yaratılmasında önemli bir husus olduğu ifade ediliyordu. Bütün güçlerin böyle bir planı kabule yanaşmayacakları, ama Rusya'nın Sırbistan'ın topraklarını genişletmemesi hususunda biraz zorlanacağı öngörülmüştü. Berlin memorandumu ılımlı bir çözüm önermişti; fakat İngiltere'nin uluslararası bir konferans üzerinden öngördüğü çözüm ise doğrudan yeni devletlerin yaratılmasıydı. Osmanlı Devleti'ne şiddete dayalı bir müdahale süreci yaşatılacaktı. Disraeli Kabinesi "*Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunması*" ilkesini tamamen terk etmişti (Calap, 2018, ss.204).

Sultan Abdülaziz'in Düşürülmesi ve Berlin Memorandumu

Londra Kabinesi'ne göre, Rus İstanbul büyükelçisi General Ignatiev Osmanlı donanmasının Ruslara teslim edilmesi için Sultan Abdülaziz'i ikna etmeye çalışıyordu. Kabinede İngiliz savaş gemilerinin Ruslardan önce davranarak Osmanlı donanmasına el koyması önerilmişti (DP, Derby,

28 May 1876). İngiliz hükümeti Rus ordusunun İstanbul'u ele geçireceğinden şüpheleniyordu. Başbakan Disraeli'ye göre, İngiliz donanmasının Hristiyanları korumak ya da Osmanlı'ya destek olmak için Osmanlı kara ordusuna gönderilmemişti; İngiltere'nin çıkarları için boğazlardaydı. Berlin memorandumunu onaylasalardı, Osmanlı donamasının Rus koruması altına alınacağını ileri sürüyordu (DP, Victoria, 29 May 1876).

Sultan Abdülaziz darbeyle düşürülmeden dört gün önce, 26 Mayıs 1876'da İngiltere Başbakanı bir arkadaşına, "*Avrupa ve Asya'da (Osmanlı İmparatorluğunda) işler iyice kızışıyor. Bütün Avrupalı devletler İngiltere'nin atacağı adımları merak ediyor*" diye yazmıştı. Osmanlı'yla diğer devletlerin doğrudan savaşa başlayacaklarını ön görüyordu. Osmanlı Devleti'ne dönük bir savaşın patlak vermesini arzu etmesine rağmen, ikinci bir Kırım savaşının ortaya çıkmasına asla izin vermemekte kararlı davranacaklarını ifade ediyordu: "*Ne olursa olsun, İngiltere kesinlikle savaşın içine sürüklenmeyecektir. Eğer ihtiyaç duyulursa, sadece kendi çıkarları için savaşacaktır. Biz bu savaşın çıkmasını istiyoruz ve gerçekleştirmemiz gereken bir amacımız vardır. Umarım bu şartlar altında Rusya aklı başında hareket eder ve biz de arzuladığımız barışı elde ederiz*" (Zetland, 1929, ss.304, 380).

Disraeli yönetimi Osmanlı'ya karşı Rusların yürütüleceği bir savaşın çıkmasını beklerken, diğer yandan da savaşın sonucuna bağlı olarak İngiliz çıkarlarının gerçekleşmesinde Rusya'nın 'makul' davranacağını varsayıyordu (Zetland, 1929, ss.304). İngiltere Berlin Memorandumunu kabul etmediği halde, Alman, Rus ve Avusturya devlet temsilcileri Berlin memorandumunu 30 Mayıs'ta Babıali'ye sunmakta kararlıydılar. İngilizler Berlin memorandumun Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına müdahale edildiği söylemi üzerinden Babıali'nin memorandumu reddedeceğini ümit ediyordu. Fakat Saray'dan gelen haberlere göre Sultan Abdülaziz üçlü ittifakla yoğun görüşmeler yapmış, İngiliz siyasetine mesafeli davranmaya başlamıştı. Disraeli Kabinesi ve İngiliz diplomatik dünyası Berlin memorandumu hususunda Sultan Abdülaziz'in ikna edileceğini ve İngiltere'nin süreçten dışlanacağını varsaymışlardı. Eğer Sultan Abdülaziz memorandumu kabul ederse, İngilizler, uluslararası bir konferans üzerinden Osmanlı'ya müdahale planlarını hayata geçiremeyeceklerdi. Böyle bir durum İngiltere için kabul edilemezdi. Fakat Memorandum sunulmadan birkaç saat öncesinde Sultan Abdülaziz tahtan düşürüldü (Zetland, 1929, ss.380). İngiliz Kabine üyesi Carnarvon, Babıali'nin Besika Koyuna, Çanakkale ağzına ve İstanbul Boğazı'na çıkarma yapmış İngiliz donanmasına karşı başka seçenek arayışlarına devam ettiği ve Berlin memorandumunu görüştüğü bir sırada, sarayda darbenin gerçekleştiğini yazacaktı:

Abdülaziz tahttan düşürülme sırasında Rusya'ya yakınlaşmıştı; Rus Büyükelçisi General Ignatiev'le görüşmeler yapıyordu. Beşika Koyu'nda İngiliz donanmasının İstanbul'a muhtemel bir saldırısını engellemek ve dengelemek maksadıyla, General Ignatiev, Sultan Abdülaziz'den Rus donanmasının Karadeniz'den İstanbul Boğazı'na demirlemesini talep etmişti. Osmanlı yönetimi İngilizlere ait donanmanın Boğazlardaki varlığından çok tedirgindi. İngiliz donanmasının etkilerini dengeleyecek çözüm arasında Rusya seçeneği üzerine müzakereler sürerken, Sultan Abdülaziz tahttan düşürüldü. Sultan Abdülaziz'in tahttan düşürülmesini hem medrese çevreleri, ulema ve hem de hükümetin reform yapmak isteyen kanadı sevinçle karşıladılar (Hardinge, 1925, ss. 331).

Padişahın iktidardan düşürülmesi İngiliz kabinesinde konferans ile ilgili paylaşım planlarının belirlenmesinden hemen bir gün sonra yaşanmıştı. Sultan Abdülaziz'in yerine V. Murad getirildi. Ruslarla ilişkilerin geliştirilmesine şiddetle karşı olduğu bilinen Hüseyin Avni Paşa ve Midhat Paşa'nın Osmanlı yönetiminde ağırlığı tamamen artmıştı. Berlin memorandumun İstanbul hükümetine sunulacağı gün darbenin yaşanması ve gelişmelere bağlı olarak inisiyatifin başarısızlıkla sonuçlanması İngiltere'nin işini tamamen kolaylaştırmıştı. İngiliz Başbakanı; Sultan Abdülaziz'in Rus yanlısı olarak gördüğü siyasetinden aşırı rahatsız olduğunu ve bu nedenle düşürülmesinden mutluluk duyduğunu, Midhat Paşa ile Hüseyin Avni Paşa'nın iktidar üzerinde ağırlığının

gerçekleşmesinin İngiltere'nin menfaatlerine ve nüfuzun yaygınlaşmasına yaradığını ve hizmet ettiğini açıklamıştı (Calap, 2018, ss.210).

Derby'ye ulaşan resmi bir rapora göre, Osmanlı'da reformların uygulanmasına karşı çıkan kesimleri Hüseyin Avni Paşa temsil ediyordu. Yabancı güçlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışmasına sert şekilde karşıydı. Bu kesimler isyanın bastırılmasında güvenlik önlemlerine başvurulmasına ağırlık verilmesinden yanaydılar (NA, 428/39, No.321). Balkanlar'da reformların yapılmasına karşı çıkan ve isyanın silahla bastırılmasından yana olan bir ekibin iş başına geçmesine İngiliz Başbakanı sevinmişti. Disraeli bu gelişmelerin arkasında kendi İstanbul Büyükelçisi Elliot'un olabileceği ihtimalinden bahsediyordu (NA, 424/41). İngiliz Başbakanı Babıali'de ortaya çıkan iktidar seviyesindeki buhrandan memnun kaldığını şöyle yazacaktı: "*Sultan Abdülaziz'in tahtan düşürülmesi İngiltere'nin Babıali'deki nüfuzu ve menfaatleri açısından faydalı bir gelişmedir*" ((Zetland, 1929, ss.370).

Abdülaziz'in düşürülmesine bağlı olarak İngiltere menfaatleri yönünde gelişmeler olurken, Rusya ve Avusturya'nın çıkarları Babiali'de dışlanmaya başlanmıştı. Bu duruma rağmen, Ruslar Berlin Memorandumun sunulmasından yanaydılar. Avusturya ise geciktirilmesini teklif etti. Fakat Bismarck'ın devreye girmesiyle memorandum Babıali'ye sunulmadı ve geri çekildi (Elliot, 1922, ss.211). Abdülaziz'in iktidardan düşürülmesine, Mithat Paşa ve arkadaşlarının devlet yönetimi ellerine almasına bağlı olarak Berlin Memorandumu geçerliliğini tamamen yitirmişti.

Uluslararası Diplomasi ve Sultan Abdülaziz'in Ölümü

İktidardan düşürülmesinden altı gün sonra öldüğü ilan edilen Sultan Abdülaziz ya intihar etmişti ya da bir cinayete kurban gitmişti. İddialara göre, Sultan Abdülaziz muhtemelen Mithat Paşa ve onun bağlı olduğu partinin örgütlediği bir saray darbesiyle öldürüldü veya intihar etti. Sonradan İngiltere Başbakanı olan Lord Salisbury'ye göre Padişah Abdülaziz'i Mithat Paşa ve arkadaşları öldürmüştü (Calap, 2018, ss.210). Salisbury'nin iddiası kesin bir yargı şeklindeydi. Padişah Abdülaziz'in düşürülmesinden altı gün sonra ölüm konusunda, İngiliz Başbakanı Disraeli'nin yazdıkları Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili değişik yorumlara açık kapı bırakıyordu; çünkü, Sultan Abdülaziz'in ölümü karşısında vicdan azabına kapılmadığını ve kendi işini soğukkanlı bir şekilde yaptığını belirtecekti:

İstanbul'dan Sultan'ın intihar ettiği bildirildi. Sıcağı sıcağına devam eden olaylar hakkında bir şey söyleyemem. Ama şunu söyleyebilirim ki, şimdiye kadar takip ettiğim yoldan dolayı en küçük bir pişmanlık duygusuna sahip değilim. Benim uğraştığım işlerin tamamen sakinliğe ve soğukkanlı davranmaya ihtiyacı vardır. Derby de bana benziyor; o da her işi soğukkanlı ve sakince yapar. Ama bu hadiseyle birlikte, Prens Gorchakov kendi siyasetine göre istediği yolu takip edemeyeceğini artık öğrenmiş olmalıdır (Zetland, 1929, ss.330).

Pişmanlık duygusu yaşamadığını açıklayan Disraeli, kendisinin soğukkanlı ve sakin şekilde davranmasıyla Sultan Abdülaziz'in ölümü arasında bir ilişki varmış gibi olayı ele almıştı. İngiltere Başbakanı Sultan Abdülaziz'in öldürülmesiyle birlikte Rusya'ya da iyi bir ders verildiğini; Osmanlı yönetim katında kendi gücünün sınırlarıyla yüzleşmeye zorlandığını ve böylece diğer güçlerin varlığını daha iyi anlamaya başladığını, yazmıştı. Disraeli, pişmanlık duygusu yaşamadığını ve soğuk kanlı bir şekilde görevini icra ettiğini neden Sultan Abdülaziz'in maruz kaldığı sonla ilişkilendirmişti? Mektubunda bu konuya açıklık getirmekten kaçınmıştı. Sultan Abdülaziz'in ölümüyle birlikte, Rusya'nın artık Osmanlı idaresiyle ikili ilişkilerini, İngiltere'nin rızası olmadan sürdüreyemeyeceği koşullar ortaya çıkmıştı. İngiltere Başbakanı böyle şartların ortaya çıkmasından söz ederken hem kendisinin hem de Dışişleri Bakanı Derby'nin son derece soğukkanlı davrandığını yazıyordu. Bir gün sonra da politikayı iyi ve kötü her türlü ihtimalin olduğu bir kumara benzetiyordu: "*Politika gibi bir kumar oyunu yoktur. Ama kumar oyununda imparatorlar yer alınca, heyecan düşük*

seviyede kalır" (Calap, 2018, ss.211). Bir İmparator olarak Abdülaziz'in yer aldığı böyle bir kumarda ileri sürülen heyecan düşüklüğünün sebebi her şeyin önceden planlanması ve öngörülmesi miydi?

Darbe öncesi Osmanlı Devleti üzerinde Rus Büyük elçisinin önemli ve ciddi bir nüfuzu vardı. Fakat darbe sonrası, İngiliz Büyükelçisi Elliot'un Saray'da ciddi bir nüfuzu ortaya çıkmış ve Rus elçisinin yerini almıştı. Osmanlı yönetimi üzerinde nüfuzunu kaybeden General Ignatiev, Sultan Abdülaziz'e yönelik darbeyi İngiltere'nin zaferi olarak değerlendiriyordu (NA, 424/4). Babıali'de etkisi hissedilen İngiliz yönetimi uluslararası bir kongrenin bir an önce gerçekleşmesini istiyordu. Bosna ve Hersek'in uydu ve tampon bir devlete dönüştürülmesinde kararlıydı. Alman yönetiminin bu planı kabul etmesi halinde, İngiliz çıkarlarının Balkanlar'da pekiştirileceği ümit ediliyordu (DP, Derby, 31 May 1876). Kamuoyunda donanma bir tehdit olarak kullanılmıştı. Ama kapalı kapılar arkasında büyük güçlere taviz vermeye hazırdılar. Berlin'de yapılan pazarlıklarda Çar Alexander II ve Rus Dışişleri Bakanı Prens Gorçakov, Bosna ve Hersek meselesinde Disraeli'nin fikirlerini kabullenmişlerdi. İngiliz Başbakanı ve Dışişleri Bakanı 9 Haziran 1876'da Parlamentoda yaptıkları konuşmalarda Rusya'ya olumlu mesajlar gönderdiler (Hansard, 9 June 1876). Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamasına on ay kala, Osmanlı Devleti'yle ilişkileri kesilen Rus menfaatleri, İngiliz çıkarlarıyla bir uzlaşma sürecine sokuluyordu.

Sonuç

1860'lı yıllarda İtalya ve Almanya'nın birer ulus devlet olarak ortaya çıkışları Avusturya'nın toprak kaybıyla gerçekleşmişti; Viyana yönetimi Avrupa güç dengesinin zayıf devleti haline gelmişti. Fransa da 1870-71'de Almanlarla savaşından önemli kayıplar yaşamış, Avusturya gibi Fransa da Avrupa güç dengesinin zayıf bir üyesi haline dönüşmüştü. Kıta Avrupa'sında Almanya yükselen büyük bir güçtü. Zayıf Avusturya, kendi toprak kayıplarını telafi etmek için Osmanlı'ya yönelmişti. Rusya'nın da benzer hesapları vardı. Almanya, Avusturya ve Rusya'nın kurduğu üçlü ittifak Osmanlı hususunda İngilizlerde derin kaygılara yol açıyordu. Gladstone'nun 1868'da başbakan olmasına bağlı olarak, 1856 Paris Antlaşması, 13 Mart 1871 Londra Sözleşmesi'yle işlevsizleşerek, Karadeniz silahlanmaya açıldı. Fransa'nın güçsüz konumda olması İngiltere'yi Avrupa güç dengesinde farklı siyasi arayışlara itiyordu. Gladstone döneminde Osmanlı aleyhine olan siyaset 1874'te Başbakan seçilen Disraeli'yle birlikte Osmanlı'ya askeri müdahaleyi öngören bir stratejiye dönüşmüştü. İngilizler Rusya ve diğer güçlerle Osmanlı hususunda yakın ilişkiler geliştirdikleri halde, güç dengesinde üçlü müttefikler karşısında zayıf olmalarından dolayı, Osmanlı'ya dönük stratejileri kararsızlıklar ve ikilemler şeklinde ortaya çıkıyordu; Osmanlı'yı savunuyormuş gibi davranıp Babıali'yi uluslararası bir konferansla tecrit edebilecek bir siyasete odaklanmışlardı. Üçlü ittifak 1875'te Balkanlar'da başlayan ayaklanmaları Osmanlı'nın içişlerine müdahaleye dönüştürecek şekilde Andrassy Notasını ortaya çıkarmıştı. İngiltere Osmanlı'nın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü savunuyormuş gibi yaparak, Andrassy notasını reddetmiş, Babıali'yi de aynı yolu takip etmesi için ikna edebilmişti. Osmanlı'ya müdahale meselesinde İngiltere'nin üçlü ittifaka liderlik yapabilecek diplomatik taktiklerle davranıyordu. Mithat Paşa ve arkadaşları 1856 Paris Sözleşmesine göre İngiltere'nin davrandığına, Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı duyduğuna inanarak siyaset yürütüyorlardı. Osmanlı Devleti içinde bir kanadın İngiltere'den beklentiler içinde olması Disraeli'nin Osmanlı'ya müdahale edebilecek siyasetini kolaylaştırabiliyordu. Rafa kaldırılan Andrassy Notasından sonra üçlü ittifak bu kez Berlin Memorandumunu gündeme getirmişti. İngiltere Memorandumu kabul etmedi; çünkü, Osmanlı'ya yapılacak muhtemel bir müdahalede dışlanmamak ve süreci kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmak maksadıyla uluslararası bir konferansın düzenlenmesinden yanaydı. Fakat üçlü ittifakla ilişkileri gelişen Abdülaziz'in Memorandumu kabul etme ihtimali karşısında İngiliz hükümeti endişelenmişti. Babıali müsaade etmediği halde, uluslararası Boğazlar Sözleşmesi'ni ihlal ederek donanmasını Boğazlara gönderdi. Eğer Memorandum Abdülaziz tarafından onaylanırsa, İngilizler Osmanlı'ya müdahale sürecinde tamamen dışlanmış olacaklarından korkuyorlardı.

Boğazlarda İngiliz donanmasının varlığı altında, Mithat Paşa ve arkadaşlarınca Abdülaziz'in tasfiye edilmesinden ve dört gün sonra şaibeli ölümünden sonra, Berlin Memorandumu da rafa kaldırılmıştı. Osmanlı'ya askeri ve diplomatik müdahaleyle ilgili meselelerde İngiltere inisiyatifi tamamen ele geçirmişti. İngiliz hükümeti Fransa ve İtalya'yı da yanına alarak Osmanlı'ya müdahalede kendi kontrollerini güçlendirecek uluslararası bir konferans çağrısı gündeme gelecek, üçlü ittifak Osmanlı'ya yapılacak müdahalede İngiliz politikalarına ortak olarak davranmaya başlayacaktı. Aralık 1876'da uluslararası bir İstanbul Konferansı düzenlendiğinde, Osmanlı Devleti diğer güçlerden tamamen yalıtılarak, Nisan 1877'de Rusya'nın Osmanlı'ya karşı başlatacağı savaşın hukuki alt yapısı hazırlanacaktı.

KAYNAKÇA

YAYINLANMAMIŞ BİRİNCİ DERECEDEN KAYNAKLAR

NATIONAL ARCHİVE, FOREIGN OFFICE OFFICAL DOCUMENTS, LONDRA:

428/39, No.174; 428/39, No.321; 428/39, No.462; 428/39, No.824; 428/39, No.523; 428/39, No.369; 428/39, No.397; 428/39, No.504; 428/39, No.490; 428/39, No.367; 428/39, No.882; 428/39, No.832; 428/39, No.345; 428/39, No.454; 428/39, No.308; 428/39, No.321; 195/1061; 428/39; 424 /41; 424/40; 424/4;

DISRAELI PAPERS, British Library, Londra;

Disraeli's Cabinet Speaking Notes, Hughenden Papers, Hughenden Manor, Hughenden;

Hughenden Papers, Undated Cabinet Notes, Hughenden Manor, Hughenden;

Royal Archive, Mails RA(M) (Queen Victoria Letters, QVL) Windsor

RA(M): H 7/120; RA(M): H 7/119; RA(M): H 7/157;

Yayınlanmamış Doktora Tezi:

Calap, Adil. 2018. *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Rusya Faktörünün Realist Perspektiften İncelenmesi (1853-1878).* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

YAYINLANMIŞ BİRİNCİ DERECEDEN PARLAMENTO TUTANAKLARI, PARLAMENTO KÜTÜPHANESİ, LONDRA

Hansard, The Marquess of Salisbury HL Deb 20 February 1877 vol 232 cc637-727;

Hansard, CCXXIX, 9 June 1876, cc 1606-9;

Hansard, The Eastern Question-The Protocol-Observations, HL Deb 16 April 1877 vol 233 cc 1180-207;

Hansard, The Marquess of Salisbury HL Deb 20 February 1877 vol 232 cc637-727;

Hansard, The Duke of Argyll HL Deb 20 February 1877 vol 232 cc637-727;

Hansard, The Queen's Speech. Address in Answer to Their Majesty's Most Gracious Speech. HL Deb 08 February 1877 vol 232 cc7-57;

YAYINLANMIŞ BİRİNCİ DERECEDEN KAYNAKLAR, BRITISH LIBRARY, LONDRA

Argyll, Ina Erskine McNeil (Duchess of) and Douglas, George (Ed.). (1906). *Eighth Duke of Argyll, (1823-1900): Autobiography and Memoirs.* Vol. I, Vol II, E. P. J. Murray, British Library, Londra;

Bismarck, Otto, Fürst Von. (1898)**.** *The Man and The Statesman; being the Reflections and Reminiscences of Otto, Prince Von Bismarck***.** Vol, II., New York Harper;

Buckle, G. E. (Ed.) (1926). *The Letters of Queen Victoria, second serves (A Selection from Her Majesty's Corresandence and Journal Between the Years 1862 and 1878).* vol. II (1870-1878), London;

Cecil, Lady Gwendolen (Ed.) (1921-32). *Life of Robert Marquis of Salisbury*. 4 Volumes, London, Volum II, 1869-1880;

Hardinge, Arthur Henry (Ed.). (1925). *The Life of Henry Howard Molyneux Herbert: Fourth Earl of Carnarvon 1831-1890***.** Volum II, Oxford University Press;

The Duke of Argyll. (1879). *The Eastern Question: From the Treaty of Paris 1876 to the Treaty of Berlin 1878, and to the Second Afgan War, I.* London;

The Marquis of Zetland (Ed.). (1929). *The Letters of Disraeli to Lady Bradford and Lady Chesterfield.* Vol. II, 1876 to 1881, London, Ernest Bern Limited;

Elliot, Sir Henry. (1922). *Some Revolutions and Other Diplomatic Experiences*. G.C.B. Edited by his daughter. London: London Murray, Albemarle Street, W1;

Kebbel, T. E. (Ed). (1882). Conservative Principles, Speech at Manchester, April 3, 1872. *Selected Speeches of the Late Right Honourable the Earl of Beaconsfield***.** vol. II., London;

Vincent, John (Ed.). (1994). *Edward Stanley, 15th Earl of Derby, Diaries*. London Royal Historical Society, Vol I, II, III, IV, British Library, Londra;

İKİNCİ DERECEDEN KAYNAKLAR

Brendan Simms, Brendan. (2014). *Europe: The Struggle For Supremacy, 1453 to the Present*. Penguin Books;

Buckle, George (1960). *The Life Of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield, Vol. VI, 1876-1880.* London, Marrat;

Dean, Stanley. (1881). *The Eastern Question***.** Murray;

Harris, David. (1936). *Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875-1878: The First Year*. Stanford University Press;

James Sontag, Raymond. (1933). *European Diplomatic History: 1871-1932*;

Jelavich, Charles. (1958). *Tsarist Russia and Balkan Nationalism, 1789- 1886.* Berkeley: University of California Press;

Kinross, Lord P. (1977). *Ottomon Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*. London;

Pearce, Geofrey and Stewart, Malcolm (Ed.). (2010). *British Political History, 1867-2001*. New York, Routledge;

Shannon, Richard (2008). *Gladstone***.** vol. II, Bloomsbury Academic

*The spectator archive***,** Besika Bay, 16 September 1876.